

Karsai György (1953) egyetemi tanár. Kutatási területe: görög színház-történet, a homérosi eposzok.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Sophoklés: Oidipus király.
Az Oidipus–Teiresias-agón (I).
Fordítás és kommentár (2015/2).

A tanulmány az OTKA 83115 számú kutatási programjának keretében készült.

Sophoklés: *Oidipus király* Az Oidipus–Teiresias-agón (II)

Karsai György fordításában és kommentárjával

(346–403. sor)

- 1 Örjögő, indokolatlan indulat, vagy valóságra ébredés, a tények – indulatos – felismerése? A kommentárok döntő többsége az első megoldás mellett foglal állást, fel sem merül bennük, hogy Oidipus szavainak tartalmi megalapozottságát is megvizsgálják. Holott Oidipusnak *kötelessége* valamilyen logikus magyarázatot találnia Teiresias elutasító, a várossal és vele ellenséges magatartására. Ő, aki egész életét a józan helyzetelemzésre, a fel- és megismert valóság tényeinek összerakására építette, a Teiresias-rejtély megfejtését ugyanolyan súlyú feladatnak tekinti az adott pillanatban, mint a Kreón közvetítette delphoi jóslatot, Laios gyilkosának megtalálását. Az ő szempontjából teljesen logikus, hogy ha az isteni kiválasztottsága révén *mindentudó* jós megtagadja az igazság napfényre hozatalát, az csakis igen nyomós okból történhet. Márpedig mi más készíthetné Teiresias jóstudása megtagadására, mint a büntetben való személyes érintettsége? Ebben a gondolatmenetben tagadhatatlanul van logika, még ha első ránézésre istensértésnek, megdöbbenő és megengedhetetlen vádaskodásnak tűnik is Apollón papjának megvádolása. Érti ezt talán Oidipus is, aki a vád élességét mindenképpen tompítja a *...dokón emoi...* (346) fordulattal, tehát nem biztos tudáson alapuló ténynek, *alétheiának* nevezi Teiresias bűnösségét, hanem az „úgy tűnik nekem” kifejezést használja. De azonnal arra is utal, hogy semmiképpen nem cselekedhetett *egyedül* a jós: *...ksymphyteusai... eirgasthai te...* (347), tehát valakivel *együtt*, valakivel *szövetségben* (*syn-*!), amely igekötőt értelemszerűen nyilvánvalóan a második infinitivushoz is oda kell értenünk: *syn-eirgasthai*) követte el a Laios-gyilkosságot. Mintha a mondat kimondása közben alakulna annak gondolati íve: hallgatsz, *tehát* bűnös vagy mind a bűn eltervezésében („elültetésében”, „felnevelésében” – *phyteuó*), mind a kivitelezésében.
- 2 A megfogalmazás különösen bántó: *ei d'etynchanes blepón* (348), „ha történetesen az lenne a helyzet, hogy látó lennél” – de sajnos nem vagy az; száraz, metsző gúny és megvetés, a testi fogyatékkal élő ember megvető semmibevevése sugárzik e szavakból; „ám magát a tettét mégsem tulajdoníthatom neked”, mondja Oidipus. Ugyanakkor egyetlen pillanatra sem hagy kétséget afelől, hogy jóval fontosabbnak tartja Teiresias szerepét az elkövetett gyilkosság *eltervelésében*, mint az itt még meg nem nevezett, feltételezett (Oidipus értelmezésében: már leleplezett!) tettestársát. Az *ergon* megismétlése, vagyis a tett, az *elvégzett munka* újbóli néven nevezése, az igenévi alak után a főnévi meghatározás sem egyszerű szóismétlés, s egyáltalán nem a Kamerbeek által feltételezett, *illogikus* gondolatfüzés (91). Talán nem meggyünk túlságosan messzire elemzésünkben, ha feltételezzük, hogy Oidipus itt már nemcsak a Laios-gyilkosságot érti az *ergon* alatt – azt *phonos*nak nevezte, amikor Kreónt kérdezgette (113) –, hanem a logikus következtetésekig is eljutott, annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy milyen szélesebb kontextusban lehetne, *kellene* elhelyezni a Laios-gyilkosság egykori eltervezését és végrehajtását.
- 3 *aléthes?* – kérdezi gúnyosan, az Oidipuséhoz hasonló indulattal hangjában Teiresias, ezzel értékelve és értelmezve az imént elhangzott *dokónt*: „ezt tekinted tehát a valóságnak, az igazságnak?”. Sophoklés fennmaradt műveiben már találkoztunk ezzel a fordulattal: az *Antigonében* (758) Kreón a Haimóonnal való összecsapás során vezeti be e gúnyos, kérdésként kimondott szóval az Antigonét sújtó, végső ítéletet. Itt is hasonló a helyzet: egy felfokozott hangulatú, életre-halálra menő összecsapás során Teiresias *kihirdet*, cáfolhatatlan igazságként kinyilatkoztat, kimondja az Oidipust elítélő szavakat (lásd Jebb pontos elemzését). [A csak névvel megadott, az évszám és oldalszám megjelölése nélküli hivatkozások minden esetben a tragédia adott szöveghelyére vonatkozó kommentárokat jelölik – feloldásukat lásd a bibliográfiában. A szerk.]
- 4 Az *ennepó* (= *enepó*, metrikai okokból a *n*-kettőzés) jelentésárnyalatai a „mond, kimond”-tól a „kinyilatkoztat”-on át egészen a „parancsol”-ig terjednek (Liddel–Scott 1996; Bollack; Dawe). A legfontosabb e ponton nem is az, hogy a fenti, hangulati eltérések közül melyik mellett döntünk, hanem az, hogy az ige sehol nem fordul elő *jóslással összefüggésben*. Teiresias tehát hangsúlyosan egyenrangú partnerként, s nem Apollón papjaként reagál Oidipus sértő mondataira. Mint sértett *ember* – nagyon sokat tudó, becsületében sértett ember! – vállalja a királlyal való összecsapást. *Ennepó...* (350) és *proeipas* (351) – ugyanabból a töből képzett igealakokkal írja le mind a saját, mind Oidipus megszólalását. Az ígétől függő *accusativus cum infinitivo* egyszerűsége, világos, szabatos felépítése akár nyelvtani példamondat is lehetne.

5 ...se... emmenein... prosaudan méte... méte... – Teiresias kijelentő mondattal kezdi mondandóját, majd tiltással folytatja. Azt hihetnénk, Oidipus imént elhangzott vádjaira válaszol, ám ha alaposabban megvizsgáljuk a szöveget, látnunk kell, hogy ez nem így van: „Te vagy a gyilkosság egyik eltervelője s végrehajtója” – mondta Oidipus, s még hozzátette: „ha nem lennél vak, azt mondanám, egyedül te követted el a tettet”. Mindebből az következik, hogy Teiresias kizárólag erre a legutóbbi mondatra (348–349) reagál, tehát azt a vádat hárítja vissza Oidipusra, hogy egyedül ő követte el a tettet. A *syn*-igekötőkkel megfogalmazott összeesküvés-vádra egyetlen szót sem veszteget a jós, holott Oidipus kétszer akkora teret szentelt ennek a gondolatnak, mint annak, amelyre Teiresias válaszában lecsapott. Rendkívül ügyes, kifinomult fogás ez a *támadva védekezés*: cáfolat és érvek helyett valamely – akár ki sem mondott! – háttértudásra utalva a vitapartner ellen fordítani saját szavait. Figyeljünk fel arra, hogy brutális hirtelenséggel változott meg Teiresias hozzáállása, magatartása: a szilárd elhatározásként hirdetett hallgatástól minden átmenet nélkül a *teljes igazság kimondásáig* jutott el, s tette ezt anélkül, hogy akár csak egyetlen szóval is utalt volna e változás okaira. Kellőképpen titokzatos, jóslatszerűen homályos e hosszú mondat első része, az infinitívusos szerkezet: miféle *kérygma* („hirdetmény”, „szigorú kijelentés”) mellett kellene Oidipusnak „megmaradnia” (*emmenein*)? A *mától kezdve* (*kaph'hémeras / tés nyn*) kitétel is sokkal inkább arra az oidipusi kijelentésre utal vissza, amely még akkor hangzott el, amikor Teiresias nem is volt a színen (243–254): a legsúlyosabb büntetések egyike, a közösségből való kirekesztés szimbolikus gesztusa a szavaktól való megfosztás, a társadalom tagjaival folytatható dialógusból történő kizárás. Ezt így, ebben a formában Oidipus sehol sem mondta, bár az idézett helyen egyértelműen ugyanezt a büntetést – a közösségből való kizárást – helyezte kilátásba a bűnös, vagy az arról tudomással bíró, de azt nem jelentő számára.

kezdve ne szólítsd meg ünnepélyesen sem ezeket, sem engem,⁵ mivel e föld istentelen megfertőzője vagy!

OIDIPUS

Ennyire szégyentelenül ráztad ki magadból ezt a

355 *szöveget?⁶ És mit gondolsz, hová fogsz menekülni ennek következményeitől?⁷*

TEIRESIAS

Már megmenekültem!⁸ Mivel az igazságot erőssé táplálom.⁹

OIDIPUS

Ki tanított ki [erről]? Mert egy biztos: nem a mesterséged!¹⁰

Ismételten fel kell tenni a kérdést: honnan származik Teiresias tudása? A jós eleve adott mindentudása természetesen minden szituációra érvényes lehet, ám nem lehet véletlen, hogy Teiresias drámánkban ebben az összefüggésben – tudásának forrásaként – soha nem hivatkozik Apollónra. Ezzel pedig nyitva hagyja a fenti kérdésre adható válaszok irányát, s lehetőséget teremt akár arra az értelmezésre is, hogy a jós részese valamely, itt még meg nem részletezett, a király hatalma ellen szőtt összeesküvésnek! A Teiresias-beszéd befejező, magyarázó mellékmondat (*hós onti téde géis miastori*, 353) elsősorban nyelvtani, s nem tartalmi kérdéseket vet fel. Az utóbbiakkal kezdve: ha nem értette volna Oidipus – és a végig színen lévő Kar! – az előző kijelentés mögöttes tartalmát (a királyt magát kell kiközösíteni, *tehát ő a keresett gyilkos*), akkor most a jós újrafogalmazza ugyanezt az Oidipust súlyosan vádoló információt: a *miastór* – vagyis a Kreón által Delphoiból hozott jóslat *miasma* (97) ágense – *te vagy!* A nyelvtani probléma a mellékmondat datívusi alakjaival van: Jebb megoldása szerint ez az *anakoluthon a hós... onta miastora* helyett áll, amely az *ennepó* logikus, *accusativus sum infinitivo* szerkezetének a folytatása lenne, csak éppen az ezen ige esetében ugyancsak lehetséges datívusos szerkesztéssel cserélve fel az infinitívusos szerkezetet (Dawe; Longo; Sophoklés, *fr.* 869: *taléthes... pleiston ischyei*).

6 Gúnyos, durván támadó a mondat majdnem minden szava: az *anaidós* komoly sértés egy jóssal szemben, akinek éppen az *aidós* (lásd Hésiodos: *Munkák és napok* 317–319; Euripidés: *Hippolytos* 385 skk., illetve W. Barrett kommentárját e helyhez: Oxford, Clarendon, 1964) helyes értelmezése az egyik legfontosabb sajátja. Az adverbiummal Oidipus Teiresias egész jós-működéséről mond megvető kritikát. Az *exekinésas* igealak, ez a sport (!) világból kölcsönözött kifejezés (Jebb; Bollack; Kamerbeek; Sophoklés: *Elektra* 567, vö. a *Lysistraté* kifejezetten obszcén jelentésárnyalatú Kinésiasával, lásd Henderson 1975, 151–153, 186) a vak jósra alkalmazva egyszerre tünteti fel nevetséges színben (ugrándozva, tagjait összevissza rázogatóva mondta volna ki szavait?!), ugyanakkor nehezen lehetne a jósihletettségtől, jóstevékenységtől ennél messzebb eső igét találni Teiresias megszólalásának leírására. Végül, de nem utolsósorban *hrémának* nevezi a jós beszédét, ami egyértelműen és ismételten a jóstudás gúnyos tagadását jelenti (Longo; Bollack).

7 A *pheugó* ige futuruma tovább erősíti a bántó gúnyt: az „elfutni”, „elmenekülni” jelentések természetesen nem konkrét értelemben veendő az öreg és vak jós esetében, ám hiába tudja-érti mindenki, hogy itt a „hová fogsz menekülni?” fordítás a kézenfekvő megoldás (Segal 1983; Maiullari; Jebb), mégis, legalább egy pillanatra meg kell jelenjen a néző-olvasó szeme előtt a királyt és Thébait sértő szavai miatt kiszabott büntetés elől *futva* menekülő agg Teiresias képe... (Longo; Kamerbeek).

8 Teiresias bátran vállalja Oidipus igehasználatát, s a perfectum – *logicum!* – használatával azonnal el is veszi annak minden lehetséges, negatív, öt esetleg nevetségessé tehető élet, egyértelművé téve, hogy semmi komikus nincs az adott szituációban, ahol minden egyes szónak nagyon komolyan veendő jelentéstartalma van. Az Oidipus által használt futurum (*pheuxesthai*) szembeállítás a perfectummal alakkal (*pepheuga* – ráadásul sorkezdő, hangsúlyos szóként, mi több, teljes mondatként!) tovább kellene hogy rombolja Oidipus önnön mindentudásába vetett hitét: amit ő a távoli jövőben bekövetkezőnek gondol, az, íme, már régen megtörtént, csak hogy ő képtelen ezt felismerni.

9 A mondat *gnóma*-jellegére többen felfigyeltek (Longo, Jebb, Segal, Dawe, Bollack). Ugyanakkor kiemelendő az is, hogy az *aléthes* új funkciójában, új tartalommal hangzik el (vö. 350. sor), s ez virtuóz szónoki fogás, amellyel Teiresias ismételten Oidipus gondolatainak összezavarására törekszik: ugyanaz a szó, és mégsem ugyanaz! Ott kérdés volt, adverbialis használatban a melléknévvel, egész mondatként, itt pedig kijelentés, a melléknév semlegesével, ezáltal elvont főnévi értelemben. Ráadásul az Oidipusnak oly fontos *doxa-alétheia* kérdéskör kulcsfogalmát sajátítja ki a jós, s játszik el vele tetszése szerint.

10 *pros tu didachtheis?* – Mintha csak a sértések bántó élének növelése lenne a cél: Oidipus egyre messzebb megy Teiresias megalázásában: immár nyilvánosan – a Kar jelenlétében! – „ámuldozik” azon, hogy vajon *ki* volt az, aki kitanította (az eredetiben passzív szerkezetben) erre az örült, nevetségessé állítás-sorozatára. Természetesen a *tu* lehetővé tenné még akár a semleges nemű értelmezést is, s ez nyilván nem véletlen: Oidipus kérdése hasonlóan gúnyos-megsemmisítő élű lenne akkor is, ha úgy tenné fel, hogy „vajon melyik *isten*” tanított erre a tudásra, de ez esetben máris annyira engedményt tenne Teiresiasnak, hogy a jós most esetleg – védekezésül, magyarázatul az elhangzott, lehetetlen vádakra – megnevezhetné Apollónt. De így, a hímnem és semleges nem között lebegtetett megfogalmazással is azt állítja Oidipus, hogy Teiresias semmilyen tudásforrással nem rendelkezik, sem istentől, sem embertől, tehát semmilyen információszerzési eszköze nincsen. S ha mindez nem lenne elég, még ráadásul vak is, tehát annyit sem ismer a világból, mint bármely más, de ép testű, ép érzékszervű halandó.

A *didachtheis* passivuma külön figyelmet érdemel: a jós tevékenysége – talán egész eddigi múltja! – lesz súlyos kritika tárgyává, s válik nevetségessé Oidipus saját, bizonyítottan sikeres megismerési módszerének fényében. Hiszen a király mindig *aktívan* törekedett az őt körülvevő világ megismerésére, míg Teiresias – sugallja Oidipus igazhasználata – legjobb esetben is mindig legfeljebb *passzív* befogadója lehetett mindannak, amit valaki a tudomására hoz, vagy hozott.

A sor második fele különálló mondat – a *stichomythia* legfeszültebb részénél, az „egy sorra egy sor válaszol” résznél tartunk –, amely a sor első felének további kifejtését tartalmazza. Tovább erősödik Oidipus gúnyolódo hangja: a *techné* tiszteletet érdemlő, *szakmai tudást* jelent (Kamerbeek, Bollack), azt a jártasságot, hozzáértést, amelyre valaki a foglalkozása révén tesz szert. A jelen kontextusban Oidipus már kellően megalapozta – gondolja – azt a hangulatot, amelyben csakis *contradictio in se* értelemben lehet Teiresias és a *techné* kapcsolatáról beszélni.

- 11 A *pros tu* kérdésre rímelően válaszol Teiresias: *pros su!* – pontosan megismételve az előző mondatpár felépítését: Oidipus állít valami sértőt, ő pedig átveszi a sértés kulcsszavát, annak nyelvtani alakján éppen csak annyit változtatva, hogy annak jelentése visszahulljon Oidipusra, mintegy felerősítve az eredetileg neki szánt gúnyos-szemrehányó jelentésárnyalatot. Ugyanakkor ha megvizsgáljuk ennek az amúgy igen hatások replikának a *tartalmát*, már egészen más a helyzet. Amit állít – hogy Oidipustól *tanulta*, amit elmondott –, az pusztán formállogikai okokból sem állhatja meg a helyét: Oidipus egyetlen, eddig elhangzott szavát sem lehet a *tanítás* kategóriával leírni. Ő kért, könyörgött, figyelmeztetett, szemrehányást tett, majd dühöngött, sértő szavakat vágott hozzá, de hogy mindebből bármi is minősíthető-e *tanításnak*, az több mint kétséges. Igaz, Teiresias valóban többet tud most már, mint korábban, s ebben az értelemben valóban *megtanult* valamit *Oidipusról* és *Oidipustól*: azt, hogy hogyan *lehet* durva sértéseket mondani Apollón jósnak, azt, hogy hogyan lehet kétségbe vonni jóstudását, s azt, hogy egy király haragja nem ismer korlátokat. De mindezeket túl azt is *megtanulta* az elmúlt percekben, hogy ha meg akarja tartani a város népe előtt sok generáción át kivívott, jóstudásával, valószínűleg minden eddigi megszólalásával mindmáig támadhatatlannak hitt tekintélyét, akkor meg kell védenie magát, *most* kell visszavernie az ellene irányuló támadásokat (vö. Ghira 2007). Az pedig, hogy *ezt az új tudását* tökéletesen építi be összecsapásukba, annak bizonyítéka, hogy Teiresias, a halandó ember – tehát hangsúlyosan *nem mint Apollón papja!* – intelligenciában, érvelésben, szónoki képességekben ilyen helyzetben is fel tudja venni a versenyt a királlyal.
- 12 Folytatódik a stílus- – és sértés-! – párbaj: ha Oidipus két sértést-kérdést zsúfolt támadó mondatába (357), akkor Teiresias is hasonló mondatfelépítéssel válaszol. Az ő második mondata – *sy gar m'akonta proutrepsó legein* – ismételtlen egyszerre igaz, és ugyanakkor megfajlásra váró talány: a *gar* magyarázó particula közvetlen kapcsolatot teremt az előzményekkel, vagyis a király mondatai-sértései és Teiresias értelmetlennek, minden alapot nélkülözőnek tűnő, szörnyű vádjai között (Jebb, Bollack, Dawe) – ha ezt Oidipus képes lenne komolyan venni, s elgondolkozna a mondottak tartalmán, minden másként alakult volna. Az *akonta* is igaz, hiszen hallottuk, elmondta Teiresias elégszer, hogy *nem akar beszélni* (316–318, 320–321, 328–329, 341, 343–344). Sokkal inkább az szorulna magyarázatra – de ezt Oidipus végtelen indulatától vezérelve nem veszi észre –, hogy most mi készítette váratlanul mégis beszédre a jóst. Pedig az elszenvedett sértések, valamint a többször elismételt fogalom megszegésének motívuma elgondolkodásra készíthetnék Oidipust. Ő azonban csak a váratlanul kimondott, elképzelhetetlen szörnyűségeket hallotta meg, amelyek olyannyira elfogadhatatlanok – mert legjobb tudása szerint minden alapot nélkülözőek! –, hogy azonos elutasítást válthatnak ki a királyból. Pedig Teiresias „tálcán kínálja” a megoldást, újra és újra figyelmezteti Oidipust, még ha ezek a figyelmeztetések sértő-gúnyos hangsúllyal párosulnak is. A *proutrepsó* mediális aoristos is ilyen figyelmeztetés: *kényszerítettél* – és e cselekedeted rád fog *visszahullani* (= *visszahatni*)! (Jebb, Kamerbeek, Maiullari). Nemcsak hogy nem tagadja: emberi indulat – a harag és az ebből táplálkozó bosszúvágy – állt mostani megszólalásai mögött, hanem egyúttal Oidipusra hárítja a felelősséget a várható következményekért is.
- 13 *poion logon?* – A hiányos mondat egyértelműen a fordításban jelzett logikai állítmánnal egészítendő ki: *kényszerítettelek* (Bollack; Kamerbeek). Oidipus olyannyira biztos igazában, hogy gyanútlanul folytatja a jós sértegetését, hergelését, s immár jól érzékelhetően meg sem fordul a fejében, hogy Teiresias bármely szava mögött Apollóntól származó tudást tételezzen fel. (Érdekes gondolat, hogy Kamerbeek e ponton kifejezetten védelmébe veszi Oidipust.)
- 14 Egy jóst felszólítani – sőt: *kényszeríteni* –, hogy még egyszer mondja el, amit egyszer már elmondott, vagyis hogy ismétlje meg jóslatát, megengedhetetlen sértés (ha ugyan nem szakrális bűn) – tehát Oidipus itt és most kétségtelenül vét, *bűnt* követ el Apollón papjával szemben. Csak hogy tragédiánk azért is különleges, mert ez az istensértő ötlet meg fog ismétlődni, még egyszer fel fog merülni a cselekmény során: Kreón az *exodos*ban azt fogja mondani, hogy Oidipus további sorsáról újra meg fogja kérdezni Delphoit (1438–1443), s Oidipus hiába hívja fel a figyelmét, hogy az immár beteljesedett végzetű, szerencsétlen gyilkos sorsáról *már rendelkezett Apollón* – az erre vonatkozó jóslatot éppen Kreón hozta meg Delphoiból (96–99)! –, Kreón hajthatatlan marad. Bár az is igaz, hogy – természetesen nem véletlenül – egyetlen szóval sem fog kitérni megdöbbentő döntésének okaira.
- 15 Most Teiresiason a sor, hogy gúnyos hangsúllyal kérdezzen: *uchi xynékas prothen?* A megértés, a világ történéseivel, jelenségeivel kapcsolatos *mindent értés* Oidipus értékvilágának legérzékenyebb pontja, itt támadja meg tehát Teiresias. Eddigi élete során Oidipus éppen azzal tudott érvényesülni, győzni minden szituációban, hogy mindig sikerrel törekedett az őt körülvevő világ *megértésére*. Most a jós kérdése arra figyelmezteti: korábban is jobban tette volna, ha alaposabban körbejárja az útjába került kérdéseket, vagyis körültekintőbben kellett volna eljárnia a felmerült problémákkal kapcsolatban.
- De vajon mire célozhat ily módon a jós? Hogy nem kellett volna elmennie Delphoiba megkérdezni a Pythiát a szüleiivel kapcsolatos agyálai miatt? Vagy talán a keresztútnál kellett volna az őt sértegető, majd megtámadó túlerővel szemben állva hosszabban elgondolkoznia az ilyenkor követendő, helyes magatartáson? Vagy a Sphinxszel nem kellett volna oly egyszerűen elbánnia? S megint a perfectum-alak (*xynékas*), amely most arra utal, hogy Oidipus semmilyen, sem jelen, sem múltbéli tudása nem érvényes, hiszen valójában soha *nem értett meg* semmit.

TEIRESIAS

*Te magad!*¹¹ *Mert te kényszerítettél engem, aki nem akartam, beszélni.*¹²

OIDIPUS

*Miféle beszédre [kényszerítettelek]?¹³
Mondd újra el, hogy jobban megértsem!*¹⁴

TEIRESIAS

360 *Hát nem értetted meg pontosan korábban?*¹⁵ *Vagy kísérletezel, hogy beszédre kényszeríts?*

16 Ugyanaz a felépítés, mint az eddigiekben, mindössze a szereposztás változott: most Oidipuson a sor, hogy Teiresias kérdéseinek-mondatainak kulcsszavát átvegye (*uchi* – 359. sor; *uch'* – 360. sor) és új kontextusba helyezve megismétlje. Csakhogy a színházban is igaz, hogy *si duo faciunt idem, non est idem*. Oidipus kezében ez a módszer távolról sem olyan hatásos, mint amikor Teiresias élt vele: egyszerű szóismétlésnek hat, nincs benne él vagy támadó jelentésárnyalat. Ugyanakkor a szándék mégis világos: Oidipus folytatni szeretné a jós provokálását, kétszer is arra szólítja fel, hogy *mondja el még egyszer* (*authis* – 359, 361) képtelen vádjait. Ártatlansága biztos fedezékéből provokálja a jóst, abban a szilárd meggyőződésben, hogy semmit sem kockáztat, hiszen ő *tudja*, Teiresias minden kimondott szavával csakis önmagát teszi egyre nevetségesebbé, hiteltelenebbé. Az aoristos imperativus alakkal (*phrason*) pedig mintha még azt is mondaná: „kezdj bele újra mondókádba, hadd mulassunk megint ostoba állításaidon!”.

17 Váratlanul szikár, pontos állítás: nem megismétli a korábban jóval hosszabban elmondottakat (350–353), hanem egyetlen sorban összefoglalja azok lényegét, immár sokkal világosabb megfogalmazásban: „A gyilkos, akit keresel, te vagy!” Persze azért nem ennyire egyszerű ez a mondat. A szó szerinti fordítással érzékeltetni szerettem volna a szörend különlegességét. A kommentárok egy része felfigyel e furcsa szórendre (például Kamerbeek, Dawe, Maiullari, Bollack, Jebb még „ki is egyenesíti” a mondatot: *phémi se phonea kyrein [onta] tu andros hu [ton phonea] zéteis*), de nem keresik magyarázatát a párbeszéd egészének kontextusában. Pedig Teiresias nem véletlenül éppen ebben a szórendben foglalja össze a gyilkosság-vádat. A hét szóból álló mondat tökéletes kompozíció: az első és az utolsó szó – *phonea... kyrein* – közrefogja a *se... zéteis* kifejezést, középen pedig a *t'andros* („a férfit”) szó áll. A szerkezet vezérigéje, a *phémi* a mondat harmadik szava, míg az ötödik a *hu* vonatkozó névmás, közvetlenül a *t'andros*hoz kapcsolódva. A keretes kompozícióban akár középről kifelé olvassuk a mondatot (*t'andros phémi se phonea*), akár közép felé kívülről kezdve (*t'andros hu zéteis kyrein*), az mindenképpen Oidipus gyilkos mivoltát írja le, ugyanakkor a mondat ezt az állítást itéletszerűen összekapcsolja Oidipus életének legfontosabb tevékenységével, az *identitáskereséssel*. Oidipus önmaga, az *ember* után kutakodott akkor, amikor Delphoiban megkérdezte Apollónt, kiktől született, kik a szülei; az *ember* volt a válasz a Sphinx találós kérdésére is, és most is az *embert* – a *gyilkos embert* – keresi, amikor Teiresias próbálja szóra bírni. És ott a válasz Teiresias mondatában: *se (= sy, azaz „te magad”)*.

18 Most telt be Oidipusnál a pohár. Talán azt gondolta, amikor gúnyosan biztatta Teiresias, hogy újra és újra (*authis*) mondja el ostoba vádjait, hogy a jós előbb-utóbb majd zavarba jön, és felhagy az értelmetlen beszéddel? A király most döbben rá, hogy Teiresias korábban sem összevissza beszélt, hanem egy pontosan felépített információátadási koreográfia szerint *adagolja* mondanivalóját. Most, másodsorra, már jóval világosabban fogalmaz: *mindenki előtt* kimondja, hogy Oidipust tartja Laios gyilkosának. Márpedig ez – s hiába tudja a király pontosan, hogy ez egyszerűen lehetetlen – mindenképpen tekintélyromboló kijelentés.

Amikor a jós először fogalmazta meg e vádat (350–353), még lehetett gúnyolódni a kijelentés abszurdításán, mert bár Teiresias azt állította, hogy Oidipus a város beszenyezője (*miastór*), sőt, a nem sokkal korábban a király által a gyilkos megbüntetésére kilátásba helyezett intézkedések legfontosabb elemét, a kiközösítést is kimondta rá (352–353), mégsem szerepelt benne olyan mondat, vagy kifejezés, amely nyíltan őt nevezte volna meg mint Laios keresett gyilkosát. De Oidipus most már érzi a veszélyt, ezért azonnal igyekszik tompítani az elhangzottak élet, *pémonasnak* („szörnyűségeket”) nevezve Teiresias mondatának tartalmát (vö. Dindorf 1870; drámánkban még egy helyen, az 1230. sorban szerepel a szó). A dühödt (ijedt?) felkiáltás logikailag semmiképpen nem illeszkedik az előzményekhez – hiszen éppen ő biztatta Teiresias, hogy ismétlje meg vádjait, most pedig éppen azért büntetné, mert a jós teljesítette a királyi parancsot?! Igen ám, de immár jóval nagyobb a tét, mint eddig volt: a személyes érintettség, a jós nyílt és nyilvánosság előtti, vádlóként való kiállása a király ellen új magatartást követel Oidipustól is. Csakhogy most már késő. Oidipus nem volt felkészülve arra, hogy összecsapásuk ilyen fordulatot vesz: az eddigi támadó-gúnyolódó hangnem helyett most mindenekelőtt *védekeznie* kellene, megcáfolni a jós vádjait, valamilyen módon válaszolni az elhangzott szörnyűségekre. Első mondata azonban – mint láttuk – nem több üres fenyegetőzésnél: ugyan hogyan akarná megbüntetni Apollón papját? Aki ilyesmivel próbálkozik – Kreón az *Antigonéban*, Pentheus a *Bakkhánsnőkben* – természetesen magára vonja az isten haragját és az ebből következő büntetést.

De még csak az sem körvonalazódik, hogy mit kellene az *u ti chairón* kifejezésen érteni. Teiresiasról azt állítani, hogy bármit is a *chairain* („élvezni”, „örvendezni”) jegyében tett volna, nyilvánvaló képtelenség – pontosabban a kifejezés kizárólag a majd nemsokára megtalált „összeesküvés-megoldás” gondolatkörében lesz értelmezhető. De itt és most még nem több üres szóképnel, amely egyáltalán nem erősíti Oidipus helyzetét.

19 Teiresias azonnal megérzi, hogy ellenfele elveszítette magabiztosságát, s most már nyíltan támadóan lép fel: a coniunctivus (*eipó*) egyszerre fenyegető és magabiztosságot sugárzó. Már láttuk, hogy a *beszéd*, a dolgok néven nevezése, a *kimondás* volt eddig is a két férfi *agónjának* kulcsszava: *eipas* – 322; *phónéma* – 324; *eipó* – 329; *phés...*, *phraiseis* – 330; *exereis* – 335; *emempso* – 337; *psegeis* – 338; *sigéi tegó* – 341; *phrasaimi* – 343; *ephén* – 349; *ennepó* – 350; *proeipas* – 351; *prosaudan* – 352; *to hréma* – 355; *legein* – 358; *logon...* *leg'* – 359; *legein* – 360; *eipein...* *phrason* – 361; *phémi* – 362; *ereis* – 363; *eipó* – 364. *Huszonnégy* előfordulás negyvenhárom sorban (és a következő sorokat itt még nem is vettük számításba, pedig természetesen ott is folytatódni fog a beszédre utaló szavak, kifejezések halmozása)! Ennyiből is világos, hogy az összecsapásban résztvevők számára különleges jelentőséggel bír minden, ami szavakban kifejezésre juthat.

Most Teiresiason a sor, hogy elővegye a gúny fegyverét: arra biztatja Oidipust, hogy *csak még jobban dühöngjön* (*orgizoito pleon*) – s persze hogy ugyanazt az igét használja, amelyet maga Oidipus mondott ki nem olyan régen (*orgizoito*, 339. sor), csak éppen abban az összefüggésben, hogy „ugyan kiből ne váltana ki dühöt, haragot a jós *hallgatási fogadalma*?!”. „Ha hallgatok, azért dühöngsz, ha beszélek, még jobban fogsz dühöngeni!” – ezt a tanulságot fogalmazza meg az igeismétléssel Teiresias (Longo, Maiullari, Jebb, Dawe). Kettejük *agónja* tehát eljutott arra a pontra, ahol egymás szidalmazása minden józan tényközlést, érvelésen alapuló vitát lehetetlenné tesz. Teiresias kérdése

OIDIPUS

*Nem úgy, hogy azt mondhatnám, érthető. Mondd hát el megint!*¹⁶

TEIRESIAS

*A gyilkosa, állítom – azé a férfit, akiét kutatod –, épp te vagy!*¹⁷

OIDIPUS

*Hát semmiképpen nem fogsz ilyen szörnyűségeket kétszer sértetlenül kimondani!*¹⁸

TEIRESIAS

*Mondjak hát még másokat is, hogy még inkább haragra gyúl!*¹⁹

- sem valódi választ igénylő: bármit is mondana Oidipus, a jós most már mindenképpen elmondaná, ami a lelkét nyomja; tipikus *szónoki kérdés* tehát ez a mondat.
- 20 Oidipus hiába érzékeli immár pontosan, hogy Teiresias megszólalásait-vádjait első-sorban valamilyen homályos háttérű *kell (chré)* fogalomkör mozgatja, vagyis érteni véli, hogy a jósnak *szüksége van* az őt súlyosan vádoló szavak kimondására – csak éppen azt nem érti még, hová vezet mindez, s ez a *tudatlanság*, a dolgok meg nem értése az, ami teljesen összezavarja. Párbeszédük kezdetén már felfigyeltünk arra, hogy Oidipus valószínűleg életében először szembesült a tehetetlenség érzésével, a *megismerés* elé emelt olyan akadállyal – a hallgatással –, amelyre nincs megoldása. Most a minden ténybeli előzmény nélkül, a semmiből támadó szavak csak még jobban elmélyítik ezt a soha nem tapasztalt tehetetlenség-érzést. Ezért az újabb, immár pusztán védekező, nyilvánvalóan időnyerésnek szánt mondat. Nem érvel – ugyan mit is mondhatna a semmivel alá nem támasztott kijelentésre-vádra-jóslatra, hogy ő lenne Laios gyilkosa?! –, de már ideje sem lenne bármit is mondani, hiszen most már Teiresias újabb, provokatív kérdésére is válaszolnia kellene. S csakúgy, mint a prologos hasonlóan provokatív Kreón-kérdésére (91–92. sor – ugyanúgy a *chrézeis* igealakokkal ott is!), most sincs jó válasz: ha megtiltaná Teiresiasnak, hogy beszéljen (ezen a ponton már az is kétséges, vajon megtehetné-e ezt egyáltalán!), a zsarnok uralkodó pozíciójába kerülne, aki elhallgattatja az ellene szólót; ha megengedi a nyilvánvalóan ellene áskálódó, gyűlölködő jósnak, hogy folytassa a vádaskodást-mocskolódást – s ezt teszi itt, mint ahogy az egy demokratikus eszközzel uralkodó királyhoz illik is! –, akkor egyre több, várhatóan az előzőekhez hasonlóan képtelen vád hangzik el, amelyek ellen védekeznie kellene.
- 21 Egyetlen, közös jegyzet kerül e hosszú – ne feledjük: a 356. sor óta *kétsorosra* váltott a *stichomythia*! – mondathoz, mivel egyetlen, összefüggő gondolat *jóslatszerű megfogalmazásáról* van szó. Most foglalja össze Teiresias, mire célzott a *más dolgok (kai alla – 364)* említésekor. Nehéz döntés a fordítás, hiszen – végre! – igazi, vérbeli jóslat-mondattal van dolgunk, amelynek lényege, hogy több értelmezést is lehetővé, sőt szükségessé kell tennie. A lényeg persze most is pontosan *megfejtendő*: Teiresias azt olvassa Oidipus fejére, hogy anyjával él házasságban, és gyermekei e szörnyű viszonyból születtek, tehát lányai s fiai egyúttal (fél)testvérei is. Az pedig további, félelmet kelteni hivatott információ, hogy e kijelentéssel a Laios-gyilkosság is új megvilágításba kerül, hiszen az elkövetett bűn új minősítése immár *apagyilkosság*.
- De ha ez így van – márpedig Teiresias jóslat-ítélete kétségtelenné teszi, hogy Oidipust vádolja Laios meggyilkolásával –, akkor újabb, nehezen megoldható problémába ütközünk: Kreón annak idején (122–123) *több gyilkos* támadásáról beszélt, s ezt fogja majd megerősíteni Iokasté is (842–849), tehát Oidipus egyedüli gyilkosként történő megnevezése nem hihető, új információ. Az ellentmondás Kreón és Teiresias állítása között nyilvánvaló; meggyőződésem, hogy ennek is megkapjuk majd a magyarázatát később a szövegből.
- Teiresias jóslat-mondatának, pontosabban szavai többértelműségének a kulcsa az első szó, a *leléthenai* infinitívus. Az egyik lehetséges értelmezés szerint az *accusativus cum infinitivóra (phémi... se... leléthenai, és ud' horan)* épülő *accusativus cum participio ([leléthenai...] aischisth' homilunt')* a következő fordításokat teszi lehetővé: (1) „Azt állítom, előtted rejtve volt, hogy a legszörnyűbb kapcsolatban élsz... és nem látod”; (2) „azt állítom, hogy te – anélkül, hogy mások tudták volna – a legszörnyűbb kapcsolatban élsz... és nem látod”. Minden azon múlik, abszolút értékben kezeljük-e a *leléthenait* – tehát leválasztjuk-e a *se* személyes névmással jelzett Oidipusról. Ez esetben egész Thébaira vonatkoztatjuk az igealak jelentését, mintegy felmentve a város lakóit az esetleges vád alól, hogy annak idején nem akadályozták meg legalább a vérfertőző nászot. Vagy pedig egyedül Oidipusra értjük, ez esetben pedig a felelősség talán nemcsak egyedül őt terheli (magam, hosszas vívódás után végül e mellett az értelmezés mellett döntöttem; vö. Dawe, Bollack, Longo, Ahl). Jól tudom, ezt a lehetőséget gyengíti, hogy ha így értjük a mondatot, akkor Teiresias – bár burkoltan, de félreérthetetlenül – a saját felelősségének kérdését is felveti, hiszen ha ő is tudott mindenről („előtte sem volt rejtve”), akkor miért nem avatkozott be még idejében, hogy megakadályozza Oidipust végzetes bűnei elkövetésében? A *homilunta* (367) éppúgy sokértelmű, mint az egész mondat: jelent egyszerűen együtt-tartózkodást valahol, együttélést, de szexuális tartalmat is hordozhat (vö. 1184; Jebb, Kamerbeek, Segal, Dawe).
- 22 *gegéthós... lexein* – ugyanaz a funkciója, mint a 363. sorban hallott *chairón... ereis* kifejezésnek (Kamerbeek; Dawe), de éppen a melléknév, illetve a melléknév adverbiumi alakjának ritka előfordulása miatt hatásosabb az egész mondat: Oidipus nem tesz mást, mint megismétli a 363. sorban megfogalmazott, csakis üres fenyegetésnek értékelhető, felháborodott-zavart felkiáltását. A különbség, hogy most már kérdés formájában hangzik el ugyanaz a kötőszó-pár (*é kai*), s ez bizony nem elhanyagolható eltérés: Oidipus lázasan gondolkodik azon, mi lehetne a megfelelő válasz Teiresias váratlanul rázúdított, szörnyű vádjaira, az immár jóslat-formát öltött mondatokra. Csakhogy nincs – mert nem is lehet! – módja hasonló szintű visszacsapásra, éppen az előzmények miatt: ő már *agónjuk* első részében, amikor a jós csak azt ismételte, hogy nem hajlandó beszélni, előtte minden puskaporát: valamennyi, egy jósról kimondható súlyos vádat és sértést (hamis jós, hazaáruló, csaló, nyomorék) elmondott! Oidipusnak egyszerűen nem maradt több sértés a tarsolyában – s csak most értjük meg, miért hagyta találkozásuk első részében Teiresias egyetlen szó ellenvetés nélkül, hogy a király rázúdítsa minden dühét, miért türte a válogatott sértéseket. Tudta, hogy eljön majd az ő ideje, türelmesen kivárta, hogy Oidipus kifogyjon a sértésekből, hagyta, hogy annyira elragadjon az indulat, hogy már egyetlen józan érv se juthasson az eszébe. És akkor lecsap ellenfelére, áldozatára.
- 23 Az *eiper ge* hangsúlyosan hétköznapi kifejezés (vö. *Élektra* 604; Dawe; Kamerbeek; Bollack), jelentése pedig nem különbözi az iróniát, mi több, a gúnyt: „ha éppen az a helyzet, hogy...”; Oidipus újra a Teiresias által oly titokzatos módon *erőssé táplált igazsággal* találja szemben magát (*taléthes gar ischyon trephó*, 356 vö. Kamerbeek), ugyanakkor világosan utal a jós előző, hosszabb megszólalásában elhangzott, az Oidipusra vonatkozó *jóslat-ítéletet* kezdő *leléthenai* szavára is. „Előtted rejtve volt mindig is az *igazság*, amelynek ereje most meg fog téged semmisíteni!” – mondja Teiresias, s erre az immár többszörre megismételt, de Oidipus számára még mindig értelmezhetetlen, minden *igazságalapot* nélkülöző kijelentésre a király egyszerűen nem tud – mert nem lehet! – jól válaszolni.

OIDIPUS

365 *Amennyire csak szükséged van [= amennyit csak akarsz], mivelhogy hiába lesz kimondva ügyis.*²⁰

TEIRESIAS

*Azt állítom, hogy te anélkül, hogy tudtad volna, legközelebbi rokonaidal a legszégeylenetesebb viszonyban élsz, s nem látod, mennyire bajban vagy.*²¹

OIDIPUS

Vajon tényleg azt gondolod, hogy mindig felhőtlen békességben²² fogsz ilyeneket mondani?

TEIRESIAS

*Bizony, ha ugyan van az igazságnak bármi ereje!*²³

24 A dativus (*soi*) majdhogynem jóslatszerűen sokértelmű: fordíthatjuk *commodi-incomodi* értelemben: [kivéve] *számodra* (Sheppard, Jebb, Longo), vagy locatívussal (ahogy én is fordítottam – ugyanígy Masquerey, Dawe). Az értelmezési különbség nem elhanyagolható: dativus esetén az igazságon valamely mindenkin és mindenben felülálló, abszolút létezőt ért Oidipus, s ennek megfelelően annak birtoklásából most szóhasználatával is kizárja Teiresiaszt mint hamis jóst. A locatívussal viszont azon van a hangsúly, hogy kinek-kinek rendelkezésére áll az igazság, de éppen Teiresias az, akinek – foglalkozása, kiválasztottsága okán – feladata, hogy mindig és természetes módon *magában hordozza* a megkérdőjelezhetetlen (mert Apollón sugallta) igazságot. Ez a Teiresias – legalábbis Oidipusnak ez a meggyőződése – most bizonyította, hogy semmiféle alapja nincs szavainak. Akármelyik értelmezést fogadjuk is el, mindkettőnek egyformán gyengéje, hogy Oidipus egyetlen érvet sem mond tétele alátámasztására – de az is igaz, hogy, mint láttuk, ez nem az ő hibája: Teiresias teremtett olyan helyzetet, amelyben érvek és bizonyítékok nélküli kijelentéseket és vádakot kellene *érvekkel* cáfolni.

25 A dráma mind formailag, mind a kiváltott hatás szempontjából talán legszebb mondata: az *enjambement*, a *soi* és a *te* ismétlései, de mindenekelőtt a *t*-alliterációk különlegesen költői-színházi, rendkívüli mondatot eredményeznek (Defradas 1958; Jebb; Bollack; Dawe). A mondat első fele tagadó formában megismétli az előző mondat tartalmát („az igazság nincs meg benned”). Itt a ki nem tett főnévi alanyra (értelem szerűen: *to sthenos*) mintegy Oidipus Teiresias iránti megvetése jeléül mindössze a *tuto* semleges nemű névmással utal. A 371. sor hármas gondolati egységét az előző sort záró *epei* készíti elő: Oidipus mintegy nagy lélegzetet véve, egyetlen lendülettel mondja el – iambikus trimeterben, tehát akár énekelve! – a Teiresias jóstudásával leszámolni hivatott, ítéletszerű mondatot. Most és így áll bosszút – szándékai szerint – Oidipus Teiresiasnak az imént, két sorban elmondott (366–367) szörnyű jóslat-vádjai miatt. Ennyi időre volt szüksége a királynak ahhoz, hogy megtalálja a megfelelő tartalmú – és formájú! – visszavágást.

Ami a tartalmat illeti, első hallásra semmivel sem mond többet annál a védhetetlen és színvonalatlan durvaságnál, amit már a 348. sorban is Teiresias fejéhez vágott: *vak vagy!* Ott és akkor még menség lehetett – még ha nehezen elfogadható is –, hogy a tehetetlen indulat, a megalapozatlan vádak a vitapartner testi hibáján való gúnyolódásra, kontrollálhatatlan dühkitörésre indították Oidipust. De most már, ha nem is higgadtan, de mégiscsak bizonyos idő elteltével, a teiresiaszi mondatokat és magatartást is mérlegre téve fogalmazza meg – pontosabban: *fogalmazza át* – a vakság-vádat (vö. Theognis 1163–1164; *Odysszia* XX. 365–366; Dawe). Alaposabban megvizsgálva a mondatot – *typhlos ta t'óta ton te nun ta t'ommat'ei* – egy olyan jóslatot kapunk, amely teljességgel érvényes lesz – Oidipusra! Vagyis e jóslat minden eleme *önbeteljesítő* erővel fog érvényesülni, visszahullani arra, aki azt kimondta. Oidipus Teiresias állapotát szándékozott ezzel az intellektust megsemmisítő mondattal leírni, legfőbb mondandója az volt, hogy a jós egyetlen intellektuális (érzék)szerve – füle, agya-gondolkodása, szeme – sem működik, talán soha nem is működött jól. Csakhogy az egyetlen testi hiba, a *vakság* metaforikus, *synesthésia* jellegű kiterjesztése a szemek kívül az agyra és a fülre megengedhetetlen túlzás, sértés, mi több, bűn.

A mondat mindezen túlmenően is figyelemre méltó. (1) Az *accusativus respectivusok* a mondat átgondoltságát, a kifejezések választékosságát hivatottak aláhúzni. (2) A felsorolás összeállítás, az érzékszervek illetén sorrendbe állítása kifejezetten hatásvadász. A vaksághoz *sui generis* tartozó *szemek (ommata)* a harmadik, utolsó helyre kerülnek, míg a *fülek (ta óta)* – amelyek tehát azért „vakok”, mert *nem képesek meghallani* az igazságot –, s az agy, a gondolkodás (*nus*) – amely pedig azért „vak”, mert nem képes feldolgozni, megérteni a hallott és látott információkat – megelőzik azokat. Tehát nyilvánvalóan nem véletlen a sorrend (noha ezzel ellentétes véleményt képvisel Longo és Dawe). Csakhogy nem érzékszerv-hierarchiáról van szó, még csak nem is az érzékelési folyamatok sorrendje a rendezőelv, hanem az, hogy Oidipus ezzel a felsorolással *összefoglalja saját élettörténetét*, a Thébaiba vezető, megismerésközpontú útját: valamikor régen *hallott* egy nyugtalanító hírt (*plastos hós eién patri*, 780), ennek igazságtartalmát kideríteni ment el Delphoiba; itt *józan gondolkodásával* megoldást talált egy rettentő jóslat beteljesülésének elkerülésére (788–797); majd összetalálkozott a Sphinxszel, *meglátta* őt, s itt már *mindhárom érzékszervét* együtt, harmonikus egységben, helyesen kellett használnia, hogy le tudja győzni a szörnyet: *meghallgatta a rejtvényt, gondolkodásával feldolgozta és megfejtette azt, majd megölte ellenfelét*. (3) A hármasság a leghatásosabb felsorolási eszköz – gondoljunk például megint csak az *Ilias* I. 72 három idősikot elősoroló Kalchas-jellemzésére –, a létezés teljessége e módon foglalható a legfrappánsabban össze. Teiresias esetében nem a múlt–jelen–jövő hármasságra épít Oidipus, hiszen szerinte a jós semmit-nem-tudása idősikokhoz nem kötött, sajnálatosan egyetemes érvényű tény (csakúgy, mint vaksága), hanem a megismerés három alapvető forrásának – a látásnak, a hallásnak és a megértésnek – az egyetlen, szinesztéziában összefoglalt képével akarja erkölcsileg megsemmisíteni, állításainak hitelességét örökre tönkretenni. (4) Végül ezzel a mondattal Oidipus – mint erre már utaltunk: tudtán kívül – *önbeteljesítő jóslatot* mondott ki. Az *exodosban* immár *vakon* elótántorogva a palotából fogja felsorolni, mi mindenre vágyik (1384–1385): bárcsak megszabadulhatna a *hallás gyötrelmeitől* (1386–1389, s oly édes lenne nem szenvedni a szerencsétlenségek *megértésétől* (1389–1390).

26 Teiresias *most* azonnal jós minőségében válaszol, s világosan utal az előző jegyzetben jelzett *exodosz-szövegrészre* (1383–1390): akkor majd, mondja, visszagondolva erre a mondatra, igazolva fogjuk látni, hogy *ő* valóban ismerte a jövőt; a színpadi jelenben azonban senki – legkevésbé Oidipus! – nem vélheti igaznak, vagy egyáltalán jóslatnak, amit mond, hanem egyszerűen az eddigi verbális „adok-kapok” jelentéktelen részletének, a szövegösszefüggésbe és a jelenet hangulatába pontosan illeszkedő kirohanásnak fogja fel Teiresias szavait. A mondat kulcsszava az *oneidizón* (372), megismételve a következő sorban, futurum alakban (*oneidiei*). A „szidalmazni, (meg)átkozni” jelentésű ige használatával Teiresias ismételten a tragikus ironia, a gúny eszközeihez folyamodik: van benne valami sajnálatra méltó, hogy a most mindenkinek parancsoló, őrjöngő Oidipus rettentő, tiszteltlen, sőt sértő szóhasználatát nemsokára (*tacha*) mindenki a sajátjának tekintheti és a király ellen fordíthatja. Még erősebb a gúny, ha a „mindenki” nyelvtani formájára is felhívjuk a figyelmünket: *udeis hos uchi* – „nincs olyan, aki ne...” (Jebb; Bollack; Kamerbeek; Dawe). Már-már rejtvénytyszerű ez a – *pas tis* („mindenki”) helyett használt – bonyolult, kettős tagadással nyomatékosított körülírás, amely persze van annyira egyértelmű, hogy ne kelljen megfejteni. Ugyanakkor azzal, hogy Teiresias – nyilván körbemutatva a Kar tagjaira, hiszen őket érti a *tónde* genitivus partitivusa alatt – ezzel a fordulattal szándékai szerint a maga oldalára is állítja a közösséget a királlyal folytatott *agón* megítélésében. Ha mindehhez azt is hozzávesszük, hogy a fölényes-sajnálkozó *athlios*

OIDIPUS

370 *Van bizony, kivéve benned!*²⁴ *De benned nincs belőle egyáltalán, mert vak lévén az vagy a füledre, az eszedre és a szemedre is!*²⁵

TEIRESIAS

Te tényleg nyomorult vagy, hogy ilyen sértéseket mondasz [rám],²⁶ amelyeket ellened fog akármelyik ezek közül itt hamarosan sértésként kimondani!

OIDIPUS

Egyetlen éjszakából táplálkozol, úgy-hogy sem nekem,

meghatározással (a ge nyomatókosító szócskával megerősítve!) írta le Oidipus állapotát, már teljes a kép: Teiresias nem ellenséges indulatok fűtik – mint azt gondolhatta bárki párbeszédük eddig eltelt része alapján –, ő nem őrijong, nem dühöng, hanem tárgyilagosan leír és megállapításokat tesz Oidipus jelen, szörnyű állapotával kapcsolatban, azt sem feledve, hogy a fenyegető következményekre is felhívja a figyelmet. Az már további, messzire vezető kérdés, hogy mi ez a döbbenetes, soha korábban fel nem merült jóslat Oidipus majdani (ön)megvakításáról. Kreón delphoi jóslatában egyetlen szó sem volt a gyilkos ilyen típusú – horrorisztikus, egyáltalán nem isteni büntetésnek ható – megbüntetéséről. Mintha Teiresias Apollóntól teljesen függetlenül ismerné a jövőnek ezt a szegmensét – de vajon honnan? (Bollack; Ahl; Jouanna).

27 Harmadszor ismétli meg Oidipus az egyetlen érvet, amelyre rátalált összecsapásuk során: *vak vagy!* Nem túl színvonalas érvelés, mint láttuk már, de hangsúlyozni kell: Oidipusnak mint halandó embernek – még ha uralkodó is! – semmilyen lehetősége nincs vitába szállni Apollón jóásával. Egész egyszerűen más közegben mozognak, más tudásháttérrel érkeztek az *agón*-jelenetbe: Teiresias szakrális tudása, isteni támogatottsága, nem utolsósorban pedig Thébai régmúlt történetének pontos ismerete behozhatatlan előny birtokába juttatja. Vele szemben Oidipus még azzal a hátránnyal is rendelkezik, hogy most, a színpadi jelenben kell rádöbbennie, hogy a jós személyében a várt *szövetséges* helyett a hatalma, sőt, élete ellen törő *ellenség* jött el hozzá, aki megtagad tőle minden, amúgy hivatalából következő, kötelező segítséget, hogy megmentse városát. Előző megszólalásakor, a jós szidalmazásakor leginkább a szakrális-mágikus *ráolvasás* lehetett a hármaskövetség, illetve *nyomorékság* elősorolásával a szándéka; most pedig a *költő* Oidipus szólalt meg. Az egy-nap-élő ember pindarosi, platóni képének átfordítása az „egyetlen, végtelen hosszú éjszakából” táplálkozó emberre (a *passivum*-alakra – *trepheí* – lásd Jebb, Bollack, Kamerbeek), Teiresiasra nem más, mint hideg-kegyetlen, ám kétségkívül költői nyelven megfogalmazott tényközlés.

A *trepheí* ismételtelen a gúnyolódás szándékával hangzik el: a jós maga beszélt nemrég (356) arról, hogy az „igazságot erőssé táplálja” (*taléthēs ischyon trephó*), most Oidipus mintegy értelmezi, *helyére teszi* a kifejezést az ige pontos, kontextuálisan érvényes használatával. Oidipus gondolatmenetének *logikája* azonban – a használt kép költőisége ellenére – mindenképpen gyenge lábakon áll (a két sor szöveg-hagyományozási problémáiról lásd Kamerbeek; Dawe). Ha elfogadjuk, hogy a *hóste* kötőszótól függő szerkezet (*blapsai... eme... allon*) alanya Teiresias (mint Mazon vagy Jebb – de nem így tesz pl. Kamerbeek, Bollack és Sheppard, akik a kézirati hagyomány más szöveg-változatait fogadják el; vö. Kirkwood 1958, 276), akkor Oidipus azt állítja, hogy a vakság kizárja Teiresias a mások sorsára hatni képes, cselekvő halandók sorából. Ezzel ugyanakkor azt is állítja, hogy Teiresias esetében maga a jóstudás is *eleve kizárható*, márpedig ha ez így van, az természetesen mérhetetlenül megnöveli Oidipus vádaskodásának súlyát. Így sikerülhetne egyetemes érvényűvé avatni Teiresiaszal kapcsolatban a *tehetetlenség* vádját, s megkérdőjelezni a jós apollóni kiválasztottságát is, teljesen leválasztva ezzel a jóst az isteni világról.

28 A *moira* megemlítése baljós, ünnepélyes felhangot kölcsönöz Teiresias megszólalásának. Az istenek által sem befolyásolható hatalom áll minden háttérben, mondja, s ez ellen teljességgel lehetetlen küzdeni. Teiresias tudása nem ettől a hatalomtól származik, semmiféle kapcsolata sincsen a *moirával* vagy a *Moirákkal*; ő mindössze tudatában van a megváltoztathatatlan Sors működési mechanizmusának, befolyásolhatatlanságának és megközelíthetlenségének. Ennyivel tud többet a jós Oidipusnál: a világ jelenségeinek, tényeinek józan értékelésére képes ő, s éppen ez az, ami állítása szerint hiányzik Oidipusból.

29 Újabb remek szónoki fogás: Teiresias mintegy lemondóan, immár semmiféle indulattól-haragtól nem hajtva, egyszerűen közli a megmáshatatlant: Oidipus téved, ha azt gondolta, vele, a jóssal kell vitába szállnia! Nem, a király eljövendő sorsának alakítása Apollón (szak) területe – és e kijelentését hozzákapcsolja az ennek némileg ellentmondó, előző mondatával, amelyben egy Apollónon *kívüli* hatalmat, a *moirát* nevezte meg, ezt a befolyásolhatatlant, mindentől és mindenkétől független erőt, amely majd le fog csapni Oidipusra. Felfogható természetesen ez a folytatás úgy is, hogy Apollón ezek szerint a *moira* döntését ülteti át a valóságba; ily módon tehát egy sokszoros Sors-átvétel érvényesül Oidipus esetében: a *moira* döntött, Apollón végrehajt, Teiresias szerepe pedig mindössze annyi, hogy e folyamat lépéseibe – szavai, jóslatai segítségével – beavat. Az ellentmondás ott van, hogy Oidipus leleplezéséről, majd *sorsáról*, az öncsonkításról egyáltalán nem valami megfoghatatlan, külső erő, még csak nem is Apollón fog gondoskodni, hanem egyedül Oidipus!

Teiresias megfogalmazásában feltűnő az a távolságtartás is, amellyel Apollónról beszél: nem azt mondja, hogy *az én istenem*, még csak valamely magasztos jelzőt sem illeszt az isten neve mellé, hanem mintha egy egyszerű szakemberről beszélne, úgy nevezi meg: *...hói tad' ekpraxai melei* (párhuzamul: Hérodotos VIII. 36; vö. Dawe). Az a benyomásunk, mintha Teiresias belefáradt volna ebbe a sehová nem vezető összecsapásba. Mintha már nem is lenne fontos számára, hogy megsértse, vagy legalább bármilyen reagálásra bírja Oidipust mondataival. Mindössze a kötelességét teljesíti, és majdhogynem közönyös hangon tudatja vitapartnerével, mi vár rá.

30 Nagyon sok múlik a kézirati hagyomány kezelésén (Kamerbeek; Jebb; Dawe; Bollack; Llyod-Jones): a *tu* (POxy 22ac, s) vagy *su* olvasat dönti el, vajon egyedül Kreónt vádolja-e Oidipus a hatalma ellen szőtt összeesküvéssel, vagy Teiresiasnak is szerepet tulajdonít az árulásban. A *ta exeurémata* a lehető „legnyakatekerőbb” kifejezés (*hapax* Sophoklésnél!; a „kitalálmány” fordítással ezt feltűnően mesterkéltné szövelezést akartam érzékeltetni).

A mondat tartalmi része mindenképpen fordulópontot jelent a cselekményben: Oidipusból immár nem a primer indulat, a jós magatartása miatt rátört hirtelen dühkitörés és a tehetetlen sértettség beszél. Mostanra *értette meg*, mi történt, mostanra találta meg – egyedül, a saját megismerési képességére támaszkodva! – Teiresias értelmetlen állításainak-vádjainak-jóslatainak okait és indulati háttérét. Ebben az egyetlen mondatban összefoglalja éles ésszel, kristálytisztá logikával elvégzett helyzetelemzésére támaszkodó, teljesen logikus következtetéseit: (1) Teiresias egyetlen szava sem igaz, semmiképpen nem támaszkodik Apollóntól származó információkra; (2) vajon mi értelme lehet annak, hogy a jós tönkre akarja őt tenni? – ő tudja, hogy a *cui prodest* elve itt is érvényes, s az bizonyos, hogy a jósnak semmi haszna nem lehetne Oidipus hatalomból való eltávolításából, hacsak nem...; (3) lennie kell valakinek a háttérben, akinek viszont éppen hogy nagyon komoly haszna, előnye származna abból, ha Oidipusban találnák meg a keresett gyilkost, s büntetésül száműznék, vagy megölnék. Ilyen ember pedig csak egyetlenegy van Oidipus környezetében: Kreón, aki – ne feledjük – volt már volt király Thébaiban (s ezt nyilván jól tudja Oidipus is), éppen abban a rövid időszakban, amely Laios halála és Oidipus megérkezése között eltelt. Ez kristálytisztá, logikus levezetés – amely egyáltalán nem biztos, hogy a cselekmény további részében, a nyomozás folytatásakor, a napvilágra kerülő tények tükrében iga-

375 *sem senki másnak, aki látja a fényt, soha nem árthatsz.*²⁷

TEIRESIAS

*Hiszen nem az a sorsod,²⁸ hogy általam vesszél el, mert elegendő ehhez Apollón, akire tartozik, hogy mindezeket véghezvigye.*²⁹

OIDIPUS

*Vajon Kreóntól erednek ezek a kitalálmányok?*³⁰

zolódni fog. Ám az adott pillanatban, amikor Oidipusnak mindössze a jóstól kapott – jelentésükben értelmezhetetlen, valós tartalommal nyilván nem bíró – információk állnak rendelkezésére, teljesen helyénvaló gondolatsornak látszik. Mindezek alapján pedig az előállt, tragikus helyzetre csakis egy *összeesküvés-elmélet* lehet az egyetlen elfogadható magyarázat. Kreón „árulásának” felismerése azért is tarthatott ilyen soká, mivel óriási Oidipus csalódása: a sógora, a családjának tagja, a legfőbb bizalmasa, akit ő maga helyett (!) még Delphoiba is elküldött! Ráadásul ő volt az, aki a dögvész elhárításának ügyében Teiresias megkérdezését javasolta. Oidipus gondolatmenete, logikája hibátlan.

- 31 A kommentárokból meglepően kevés figyelmet kapott mondat (kivételesen: Maiullari; Bollack). Pedig Teiresias szavai kifejezetten titokzatosak, homályos jelentésűek, tehát igazi jóslatról van szó! Nem Kreón tehát Oidipus számára a *péna* („gond”, „baj”, *damnum, calamitas* [Dindorf]), hanem *önmag* (*autos sy soi*, vö. 1080). Nem kevesebbet állít tehát Teiresias, mint hogy oly sok év után visszaért volna Oidipus Delphoiba... Ott az első, amit az Apollón-szentély homlokzatán elolvashatott, a *gnóthi seauton!* morális parancsa volt. És most itt áll előtte a jós, aki ugyanezt a parancs-mondatot olvassa a fejére, immár konkrét szituációhoz kötve, *megoldandó problémaként* határozza meg a saját identitásával való szembenézés szükségességét. Akár érti Oidipus, akár nem, minden kezdődik előlről: kérdeznie, nyomoznia kell valaki után most is, mint akkor, ott, Delphoiban, hogy tisztázza, kicsoda is ő. Mindehhez az a most megértett fenyegetés társul, hogy a közvetlen környezetében, legközelebbi családi és városvezetői emberei között árulók rejtőznek, akik az életére, eddig elért eredményei megsemmisítésére törekuszenek. Egyedül maradt Oidipus, ez Teiresias jóslat-ítélet-mondatának talán legfontosabb üzenete: az idézett, *hárm*as identitás-kijelöléssel (*autos, sy, soi*) pedig mintha csak válaszolna a jós Oidipus iménti hármas, az érzékszerveket illető gúnyolódására.
- 32 Az *agón* szabályainak megfelelően két, azonos hosszúságú monológgal folytatódik az Oidipus–Teiresias-jelenet: 380–403 (Oidipus) és 408–428 (Teiresias). Természetesen nem *teljesen* azonos hosszúságú a két *rhésis* – Oidipus 24 sort mond, Teiresias 21-et –, de bizonyos, hogy a színpadi *összhatás*, a nézői-befogadói összbenyomás szerint azonos időmennyiségűnek érzékeljük majd e megszólalásokat. A *demokratikus játékszabályok* agályos megtartására a korábbiakban is gondosan ügyelő Oidipus városában ez természetesen nem is lehet másként.

Két szónoki beszéd következik tehát, amelyek helye tökéletes felépítésük és finomra csiszolt tartalmuk okán az 5. század második felének legjobb szofista szónoklatai között van. Oidipus megszólításokkal kezdi beszédét: három elvont fogalmat szólít meg, megszemélyesíti őket, mintegy szövetségeseiként fordul hozzájuk, megértést és támogatást keres náluk. Rendkívül hatásos a három, minden királyi hatalomgyakorláshoz közvetlenül kapcsolódó érték kategória előszólítása: gazdagság (*plutos*), uralkodói jogkörök (*tyrannis*) és hozzáértés (*techné*). Nem véletlen a sorrend: a király a legszélesebb kategóriával indít, hiszen a gazdagság az egyik, legáltalánosabban az uralkodóhoz-uralkodáshoz társított képzet. Ennél konkrétabb, helyhez, személyhez, körülményekhez kötött kategória maga a hatalomgyakorlás, amely egyszerre jelent a *tyrannis* esetén korlátlan lehetőségeket (Hérodotosnál, Thukydidésnél számos példát találhatunk erre), de végtelen felelősségvállalási kötelezettséget is ró a hatalom birtokosára (Longo, Bollack). A legszűkebb, ugyanakkor *legszemélyesebb*, leginkább az adott uralkodó személyiségéhez kapcsolódó érték kategória a megszólítás-sorban a *techné*, vagyis a (*szak*)tudás, a hozzáértés. Az adott kontextushoz illő jelentést kerestem e sokjelentésű szónak, s végül azért döntöttem a „hozzaértés” mellett, mert a következő sor alanya ezt az értelmezést erősíti fel: a *phthonos* (*irigység*) célpontjainak felsorolásakor Oidipus az ő birtokában lévő értékeket szedi csokorra, a leglátványosabbtól a legnehezebben birtokba vehetőig. Az irigység tárgya egy uralkodó esetében legáltalánosabban tehát a gazdagsága; hasonlóképpen irigyelt az a hatalom, amely korlátlan cselekvési szabadságot biztosít az uralkodó számára; csak hogy a legnehezebben megszerezhető, a legnehezebben elsajátítható uralkodói érték éppen a hatalomgyakorlás *módja*. Ezért szerepel a *techné* a felsorolás végén, mintegy a legfontosabb értéként feltüntetve.

- 33 Oidipus tehát felállított egy összeesküvés-elméletet, amelyet most alapos elemzésnek vet alá. Első mondatában – amely a *captatio benevolentiae* szerepét is betölti – a hatalma elleni szervezkedés *okát* határozza meg: ez nem más, mint a *phthonos* (Dawe, Jebb, Segal), az irigység, illetve az ebből fakadó *gyűlölet*. Ráadásul „oly nagy” (*hosos*) ez az irigység, vagyis ez a homályos meghatározás rosszálló-csodálkozó-lemondó-szemrehányó árnyalatot is adhat a kifejezésnek, sőt, az egész sornak. Lám csak, a minden emberben ott lakozó, legtöbbször megmagyarázhatatlan (itt és most: mindenre kiterjedő), „ilyenfajta” irigység Oidipus királyi hatalommal járó gazdagságára és cselekvési szabadságára csapott le! Ezért áskálódik ellene Kreón és Teiresias; a vagyonára vágnak, azt irigylik. Ennyire egyszerű a megoldás... Egyúttal azt is jelzi e bevezető mondattal Oidipus, hogy amire a legbüszkébb, ami valóban a *sajátja*, semmiféle, a királyságra mint intézményre általában érvényes kategória szerint nem vehető el tőle, nem *megszerezhető*, mert *egyedi, személyhez kötött*. Az az uralkodói módszer, a mindig népe érdekeit szem előtt tartó szakmai hozzáértés, amelynek ő sikereit köszönheti, csakis az övé, ez az ő kizárólagos tulajdona, ez az ő *technéje*. Éppen ezért eleve bukásra ítélt a hatalma ellen szőtt összeesküvés, sugallja e mondattal, mert a megszerezhetetlen, tőle elvehetetlen hatalmi *techné* nélkül a másik két érték (a gazdagság és a hatalom) mit sem ér, mi több, értelmetlen is. A mondat szépsége abban (is) rejlik, hogy Oidipus mintegy párbeszédet kezdeményez a felsorolt, három fogalommal – hiszen bizalmas viszonyban van velük (*par' humin*) –, éppen ezért nem vitapartnerével, Teiresiaszal, de még csak nem is a Karral osztja meg gondolatait ebben a végeérhetetlenül hosszúnak tűnő, *tíz*soros (!) mondatban, hanem ezekkel az elvont fogalmakkal.
- 34 „...ha... ezért a hatalomért” (*ei... tésde archés huneka*) – az egész gondolatsort nyitó *hosont* folytatja e szerkezet. A stilsztikailag hatásos *antithesis* éles fényt vet Oidipus egykori thébai hatalomra kerülésének körülményeire, amelyekről sem Kreón, sem Teiresias nem ejtett egyetlen szót sem korábban. Most tudjuk meg, hogy a – nyilván a Sphinx legyőzéséért járó – jutalom volt Thébai királyi trónja (ez történetik majd Korinthusban is: 939 skk.). E tény mostani kiemelése, ráadásul a beszéd *kifejtő részének* első tagjaként, egyúttal Thébainak szóló figyelmeztetés is: ha valóban igazat beszélne Teiresias e szörnyű vádak megfogalmazásakor, akkor a felelősség is mindenkié lenne, hiszen ezek szerint az egész város tudatlanságban élt az elmúlt tizenegynéhány év során. Ha a bővítményektől megszabadítjuk Oidipus tízsoros mondatát, a következő három, fontos állítást kapjuk: (1) az uralkodói hatalmat önként adta kezembe a város; (2) Kreón – akiben pedig sok okból megbízom – cselled el akarja azt tőlem venni; (3) ehhez szövetségre lépett ezzel a csalóval itt.

TEIRESIAS

*Kreón semmiben sem gond neked, csakis te magad önmagadnak!*³¹

OIDIPUS

- 380 *Ó, gazdagság, egyeduralom és a hozzáértést messze felülmúló hozzáértés egy sokcélú [=nagyon értelmes] élet során,*³²
*mekkora irigység ügyel éberem feletetek,*³³
*ha éppen ennek a hatalomnak reményében, amelyet nekem városom ajándékként – és nem úgy, hogy kértem – kezembe letett,*³⁴

35 A Kreónra szánt két sor célratorően pontos, szikáran takarékos, ám éppen a kellő mértékben hatásvadász leírás: a *ho pistos* („a megbízható”) keserű gúnyal, csalódottan – sőt, talán megrendülten! – kimondott meghatározás, amely bátran tekinthető egy hirtelen felindulásból született, találó *epitheton ornans*nak is (végiggondolva Kreón egész, Sophoklés fennmaradt tragédiáiból kibontakozó életpályáját, valóban tökéletesen illik rá a *megbízható* jelző – már persze ha a *hatalom megszerzéséről*, illetve *megtartásáról* van szó...). A következő meghatározás – *ho ex archés philos* – alapvetően ugyanebben a hangulati regiszterben, a megrendültség és a keserű gúny tartományában fogant, ám jóval messzebbre mutat, mint a *pistos*: az *ex archés* („a kezdetektől”) Oidipus akaratától, szándékaitól is függetlenül, jóslatszerűen kettős értelmű, hiszen egyrészt nyilván jelöli azt az időpontot, amikor Oidipus dicső győzelemmel tarsolyában, a város megmentőjeként megérkezett Thébaiba (itt nyilván erre az életpillanatra szeretne utalni a király), de jelenti azt a „kezdet”-et is, amikor Oidipus – mint Kreón nővérének gyermeke! – meglátta a napvilágot. Mindkét értelmezés érvényes és igaz, hiszen a *philos* ugyancsak kettős értelmű szó: jelent „barát”-ot, „hű társ”-at is, de éppen Sophoklésnél hangsúlyosan és mindenekelőtt a jelentése: „rokon”, s Sophoklés így is használja valamennyi fennmaradt tragédiájában. S ez utóbbi jelentés is igaz mindkét, szóban forgó idősíkon, hiszen Kreón egyszerre sógora és nagybátyja a királynak. Oidipus a cselekmény ezen pontján természetesen nem is gondolhat mást, mint hogy Kreón és az ő kapcsolata akkor kezdődött, amikor először megpillantotta őt, vagyis amikor megérkezett Thébaiba; a sophoklési tragikus ironia újabb példája, hogy a jelenlévők közül egyedül *agón*-beli ellenfele, Teiresias érti-tudja, hogy ez nem így van; egyedül ő tudja felfogni Oidipus szavainak jóslatszerű, tragikusan kettős értelmét.

A 386. sor minden szava a kreóni összeesküvésre, az aljas-sunyi hatalomvágyra vonatkozó *vád*: (1) *lathrai* (titokban); (2) *m'hypelthón* („rám törve”, „miután rám tört”) (Dawe); (3) *ekbalein* („kihajítani”) – ez utóbbi mögött lehet az apollóni száműzetési parancsot látni (mint Kamerbeek, Dawe vagy Longo), ez esetben természetesen folytatódik az előzőekben már megfigyelt kettős értelmű szóhasználat, de még erősebb az igenév jelentése, ha a szó szerinti jelentését is érzékeljük: Kreón *megragadja* Oidipust és *kihajítja* a városból, lelöki a trónról – vagyis Oidipus egy valódi, rendszerellenes lázadást vizionál, a rend erőszakos megbontására irányuló szándékot tulajdonít Kreónnak; (4) *himeiretai* („vágyik”, „mohón akar”) – Oidipus ezzel az igével írta le a hozzá könyörgők állapotát a dráma elején (59), de az igében jelzett cselekvés *célja* az, ami pozitív vagy negatív minősítést meghatározza. Kreón majd – mintha csak hallotta volna Oidipus most elhangzó szavait!... – maga is ezt az igét fogja használni, csak hogy éppen annak tagadására, hogy valaha is király szeretett volna lenni Thébaiban: *egó men un ut'autos himeirón ephyn / tyrannos einai*, 587–588).

36 Most tér rá Oidipus az általa leleplezett összeesküvés másik résztvevőjére, Teiresiasra, aki egyáltalán nem melleleg ott áll előtte, némán, s nyilván végig kellett hallgatnia ezt a nemcsak Kreónra, de reá nézve is rendkívül megalázó, hosszú vádbeszéd-mondatot. Ami igazán meglepő itt, az megint csak a *sorrend*, valamint a feltételezett résztvevők szerepköreinek leírása: Oidipus szerint tehát Kreón nemcsak egy konkrét, aljas cselekvésre készülő lázadó, de ő az egész hatalmi puccs értelmi szerzője is! A *hypheis* („titokban maga elé helyezve”, „maga elé tolva”, vö. Jebb; Dawe; Kamerbeek; Longo; Segal; Ahl; Bollack) participium activi világosan utal erre a „szereposztásra”, ami nem utolsósorban Teiresias további megalázását szolgálja a király nyilvánvaló szándékai szerint. Még az *elméleti vezető*, az ész képviselőt is megtagadná Oidipus a jóstól!

A *magos*-vaddal kapcsolatban Rigsby (1976) meggyőzően bizonyítja, hogy Sophoklés itt a hérodotosi (III. 61 skk.; 88; 118; 150; 153; IV. 132), a perzsa királyi udvarban létezett *mágus-összeesküvés-történetek* értelmében használja a szót, amelyet így „a szakrális hivatás álcája mögé bújt királybuktató és királyt trónra ültető pap” jelentésben kell értenünk. A szó egyszerre kelt bizalmatlanságot Teiresiaszal szemben, aki ezek szerint valamilyen *idegen*, sőtét szándékokkal terhelt mesterség üzője, ugyanakkor kellőképpen megvető is, hiszen így Apollón papjának még a *görögségét* is tagadja Oidipus. Jelzője, a *méchanorrhaphos* természetesen *hapax*, Dindorf szerint jelentése: *dolorum artifex* (vö. Kamerbeek; Bollack; Dawe, ill. az egyéb, tragédiabeli előfordulásokkal).

37 *dolion agyrtén* – úgy beszél Oidipus, mintha ott sem lenne Teiresias, akiről pedig igen súlyos, sértő kijelentéseket fogalmaz meg. Ne feledjük, Oidipus formailag még mindig a nyitó mondatban megszólított három hatalmi értékhez – vagyon, hatalomgyakorlás, uralkodói szakértelem – intézi szavait; a végtelékig feszítve a húrt, a lehető legmegalázóbb helyzetbe akarja hozni a *vak* jóst, akiben azzal, hogy *észre sem veszi jelenlétét*, azt a benyomást akarja kelteni, hogy ostoba kijelentései, vádaskodásai következtében egyszerűen érzékelhetetlenné, a közösség számára észrevehetetlenné, *láthatatlanná* vált. Az ilyen papok káros tevékenységéről lásd Platón: *Állam* 364b (Kamerbeek; Bollack; Ahl). Általában Kybelé papjait nevezték *agyrtészeknek* (*métragyrtés*, vö. Jebb).

38 Sophoklésnél az *Antigoné*ban is hasonló váddal illeti Teiresiaszt a király (ott: Kreón); ott is, itt is a *haszonlesés* mint gúnyos-megvető vád azt a benyomást hivatott erősíteni, hogy az összeesküvésből a jósnak *konkrét* haszna (vagyis fizetsége) fog származni. Ez a lehető legsúlyosabb inszINUÁCIÓ Apollón jóspapjával szemben, hiszen azt jelenti, hogy egész eddigi életével, valamennyi, állítólagos jós-megszólalásával kapcsolatban *utólag* is felmerülhet a kérdés, vajon ki vesztegette meg, hogy azt mondta, amit. A látás-vakság (*dedorke... typhlos*) most metaforikus értelemben kerül elő, s ez természetesen annál is bántóbb, mivel egy valóban nem látó, *vak* ember cselekvéseit írja le ezzel az ellentét párral Oidipus.

A mondat utolsó szavaival kapcsolatban (*tén technén d'ephy typhlos*) fontos kiemelni, hogy Oidipus most utal vissza a *rhésist* felvezető megszólítások legfontosabbikára, a *technére*, vagyis a *szakértelemre*. A kettejük közötti *szaktudás* összehasonlításának célja nyilvánvaló: Oidipus, Thébai uralkodója sikert sikerre halmozva, a várost felvirágoztatva, tökéletes *technével* dolgozott – egészen a mai napig, amikor is éppen Teiresias az, aki megakadályozza, hogy ezt a szakértelmét, uralkodói *technéjét* a jós megkérdésével is gyakorolja. A korábbi szóhasználat újrafelvetelével tehát Oidipus egyértelművé kívánja tenni azt, amit már korábban többször is elmondott: a vakság eleve kizár bármiféle értelmes, hasznos tevékenységet, vagyis aki vak, az meg van fosztva a szaktudás kiváltságától. Teiresias tehát semmit sem ér, semmi haszna nincs „a szaktudás tekintetében” (accusativus respectivus, mint a 371. sorban, amikor sorra vette a jós „vak érzékszerveit”), ebből következően állítólagos jóstudása, apollóni kiválasztottsága hazugság, egyszerűen a mohó nyereségvágy álcázására szolgáló álca.

385 *ezért [a hatalomért] Kreón, a megbízható, ki a kezdetektől rokonom, miután titokban ellenem tört, ki akar belőle penderíteni,*³⁵
*rám uszítva ezt a mágust, mesterkedések összerakóját,*³⁶
*ezt a csaló koldus-papot,*³⁷ *aki ha díjra-haszonra lelhet,*
*akkor jut csak el a látáshoz,*³⁸ *de a szakértelemre vakká vált!*

39 Az *epei kötőszóval* bevezetett új gondolatsor egyúttal a szónoki beszéd érvelés részének legfontosabb egysége lesz. A 396. sor közepéig tartó gondolatsor (hat és fél sor) szerkezete a következő: (1) Két szónoki kérdés, amelyek ugyanazt a gondolatot – „miért nem használtad jóstudományodat korábban?!” – két, egyre súlyosabb vád alakjában variálják. Az első kérdés egyetlen sor: Oidipusz itt *általánosságban* kérdez rá Teiresias jósmivoltára (390), míg a második kérdés már két sorban hangzik el, és konkrét történelmi helyzethez kötött kötelességmulasztást idéz föl (391–392). (2) Következik a saját érdemek, Oidipusz önálló, győzelemmel bizonyított tudásának felidézése, nyilvánvalóan ellentétbe állítva a jós ugyanabban a történelmi helyzetben tanúsított tehetetlenségével (két sorban: 393–394). (3) Az ítélet: „hamis, magadat jósnak hazudó csaló vagy!” (másfél sor: 395–396). (4) A saját győzelem és dicsőség kiemelése, immár két és fél sorban (a 396. sor utolsó két szava „átcsúszik” a 398. sorba). (5) Az előbb elhangzottakból levont, logikus következtetés: „összeesküvést szőttél Kreóonnal megbuktatásomra, száműzésemre” (két sor: 399–400). (6) Az ítélet: „mindketten bűnhődni fogtok, s téged csak idős korod óv meg a legsúlyosabb büntetéstől” (három sor: 401–403).

390 *Aztán rajta, mondd csak, honnan [= hogyan] vagy te bölcs jós?*³⁹
*Miért is nem – amikor az énekes kutyája itt volt – hirdettél ki mentő megoldást fennhangon városod lakóinak?*⁴⁰
Merthogy bizony a rejtvény semmiképpen nem arra volt, hogy egy idevédt

3–3 sor – a szónoki kérdések és az ítélet – keretezi a *nyolcsoros* fő mondanót, Oidipusz új érveit és a Teiresiasra vonatkozó következtetéseket. 3 – 8 – 3: tökéletesen felépített szónokibeszéd-szerkezet. Az *epei* ritkán szerepel szónoklat első szavaként, ám ha igen, akkor nagyon hatásos nyitás, mivel egy előző gondolat közvetlen folytatása (Longo). Az első szónoki kérdés (*pher'*, *eipe*, *pu sy mantis ei saphés*) támadó, megvetést sugárzó: a lekezelő *pher'*, *eipe* imperatívusz-halmazos kifejezeten szemtelen, sürgető hangsúlya egyértelműen az Oidipusz és Teiresias közötti társadalmi különbséget emeli ki: Oidipusz immár egyáltalán nem tekinti kivételezett, tiszteletet parancsoló halandónak, istentől védett papnak a jóst. Ő most egy (köz)veszélyes, csaló állampolgárához beszél, akit, íme, kérdéseivel és érveivel sarokba szorított, s egyszer s mindenkorra leleplezett. Felelősségre vonó kérdésként bántón gúnyos felhangot kap a más kontextusban, állításként használt szakrális kifejezés, a *mantis... saphés* is. Oidipusz tehát itt az *egészet* támadja, Teiresias jós elhivatottságát mint létének alapját vonja kétségbe, s azzal, hogy nem hagy időt a válaszadásra, mintegy sugallja-megfogalmazza az egyetlen logikus válaszlehetőséget: *semmilyen értelemben* nem vagy jós!

40 Mintha csak az előző kérdés kifejtése lenne, Oidipusz újabb kérdést fűz az előzőhöz. Ez azonban már – szemben az előző sor általában Teiresias jóstudására rákérdező tartalmával – nagyon is konkrét, helyhez, időhöz, tettekhez (illetve a tettek elmaradásához) kötött kérdés. S ez a legfontosabb különbség Oidipusz minden, az összecsapás során eddig elhangzott szavához képest: korábban Teiresias döbbenetes vádjaira-jóslataira azt az egyetlen, nem túlságosan színvonalas „érvet” variálta, hogy „te meg vak vagy!”. Ehhez képest óriási előrelépés, hogy egy mindenki által ismert, emlékezetes, mi több: Thébai sorsát eldöntő eseményt idéz fel, s az ebben tanúsított helytállásuk – illetve Teiresias esetében: a kötelességmulasztás! – összehasonlításából kovácsol érvet a jós ellen. Rátérve az elhangzottak tartalmi részére, Oidipusz *új érvrendszere* a szónoki beszéd leghatásosabb betéte. A kommentárok kiemelik, hogy a kérdésbe bújtatott szemrehányás-vád jogos, hiszen Teiresias valóban nem lépett közbe akkor, amikor a Sphinx a város elpusztítására tört, nem fejtette meg rejtvényt, amelyre a választ neki mindenképpen tudnia kellett. Magyarázat persze van: Bollack szerint egy jós csak olyan kérdésekben nyilatkozhat meg, amelyekre vonatkozóan őt megkérdezik (ugyanígy: Kamerbeek; Jebb; Ahl). Ugyanakkor néhányan (Segal; Ahl; Longo) figyelnek arra is, hogy erre az igen súlyos vádra Teiresias egyetlen szóval sem tér majd ki válaszbeszédében, tehát hallgatásával mintegy igaznak, jogosnak ismeri el Oidipusz szavait (ugyanígy: Bollack).

Meggyőződésem, hogy Oidipusz azt mondta most ki, amit minden bizonytalattól a pillanattól kezdve gondolt, hogy megérkezett Thébaiba, és tudomást szerzett arról, hogy a városnak saját, Apollón ihlette jósa van. Amennyire tudjuk, soha senkinek nem beszélt arról a meggyőződéséről, „biztos tudásáról”, hogy Teiresias nem több felesleges „díszítménynél” Thébai szakrális életében. Hallgatólagosan elfogadta azt a régóta fennálló hatalmi szereposztást, hogy övé a város világi irányítása, Teiresiasé pedig az (állítólagos) apollóni jóstudáson alapuló szakrális tisztelet. Az elmúlt mintegy tizenöt-tizenhat év során, vagyis amióta Oidipusz uralkodik Thébaiban, nyilvánvalóan nem zavarták egymás köreit ők ketten, Oidipusz és Teiresias. Ha nincs ez a mostani pestis, pontosabban, *ha nincs Kreón javaslat*, hogy Oidipusz akkor jár el helyesen, ha kikéri Teiresias tanácsát-jóslatát is a vész elhárításának lehetőségeit illetően, valószínűleg az idők végezetéig megmaradhatott volna ez a hatalmi felosztás. De most, hogy Oidipusz *belekényszerült* ebbe a váratlan *agón*ba, amelynek során hite és tudása szerint teljesen megalapozatlan, felháborítóan durva, igaztalan vádakkal illeti őt Teiresias, diadalittasan olvassa a nyíltan ellenségévé vált jós fejére azt a meggyőződését, amelyet régóta őrzött lelke mélyén: Teiresias csaló, hamis jós!

Nagyon erős, nagyon hatásos levezetést fűz ehhez a vád-szemrehányáshoz (393–394, elemzését lásd alább), amelynek lényege, hogy Teiresiasnak *kötelessége* lett volna megfajítani a Sphinx prezentálta *ainigmát*, egyszerűbben fogalmazva, segítenie kellett volna városán. Bármennyire is szellemes-hatásos ez a vád, megkísérlem bizonyítani, hogy alaptalan. Sok baj van Teiresiaszal (mint láttuk, éppen az Oidipusz-történet kapcsán volt is már, de még lesz több magyarázatra, elemzésre szoruló megszólalása), de meggyőződésem, hogy a Sphinx-rejtély ügyében igazságtalanság az ő felelősségét firtatni. Egyszerű, logikai levezetéssel eljuthatunk Teiresias felmentéséig. Az események a következőképpen kellett hogy egymásra következzenek a Sphinx megjelenésétől egészen Oidipusz megérkezéséig: a Sphinx *minden arra járónak* feltette találós kérdését, s aki nem tudott helyesen válaszolni, azt megölte. *Mindenki elbukott* a Sphinx kérdésén, a szörnyű tett látogatásról tehát senki nem tért vissza. De ha ez így van, vajon ki vihette volna el Teiresiashoz a Sphinx kérdését? Hiszen aki megismerte a kérdést, az meg is halt. Mintha a megismerés – a Sphinx, illetve kérdésének megismerése – szigorúan össze lett volna kapcsolva a halállal. Honnan szerezhetett volna tudomást Teiresias – nem a Sphinx létezéséről, arról mindenki tudott a városban – a megválaszolendő kérdésről? Azt a nagyon kézenfekvő, de minden színházi hatást eleve megsemmisítő választ, hogy a jós szakmájánál, isteni ihlettségénél fogva eleve mindent tud, Sophoklész tragédiái esetében nyugodtan elvethetjük, hiszen ez a válasz kizárná Teiresias szerepeltetését bármelyik tragikus konfliktusban. Hiszen egy ilyen előfeltevés elfogadásával tét nélkülivé válna szerepeltetése a tragédia színpadán, teljes és tökéletes világismerete teljesen kiemelné őt földi környezetéből. Minden szituációban a halandó emberek között lehetséges konfliktusokon kívül foglalna helyet, egyúttal pedig fel sem merülhetne vele kapcsolatban, hogy bűnt követhet el. Éppen az Oidipusszal folytatott *agón*ja a bizonyíték rá, hogy Sophoklész szemében ő hús-vér halandó: komoly tétje van annak, amikor a hatalom képviselőjével, egy királlyal konfliktusba kerül, *emberi indulatok* rabjává tud válni, s ilyenkor jós mivolta, jóstudása semmiféle szerepet

nem játszik – mert nem is játszhat. Azért nem fog kitérni válasz-rhésisében Oidipus ezen vádjára, mert az éppannyira igazságtalan, mint ahogyan Oidipus ugyanezen okokból nem beszélt – amúgy tökéletesen felépített szónoklatában! – a Teiresias által fejére olvasott gyilkosság-vádról. Mindketten ugyanazt a taktikát követik: saját igazságukat hirdetik, s a másik képtelen, elfogadhatatlan, igazságtalan vádjaira még csak nem is reagálnak. Oidipus tragédiája éppen az, hogy neki egyszer majd, nem is oly sokára, de már Teiresias távozása után, egészen más partnerekkel szemben, igenis válaszolnia kell azokra a vádakra, amelyeket most még magabiztosan, igazsága teljes tudatában, megvető-felháborodott hallgatással utasít el.

férfi fejtse meg,⁴¹ de jóstudásra lett volna szükség.

395 *Amelyet nem hoztál napvilágra,⁴² megszerezvén akár a madaraktól, akár az istenek közül valamelyiktől mint tudást. De én, hogy ide eljöttem, a mit sem tudó Oidipus,⁴³ véget vetettem annak [elpusztítottam őt],⁴⁴ mivel eszemet használtam, s nem madarokról gondolkoztam.⁴⁵*

- 41 Az előző sorokban megfogalmazott vád ünnepélyes, egyúttal Teiresias számára bántóan kibővített újrafogalmazása. A *to ainigma* nominativus (Jebb; Kamerbeek; Dawe; Denniston), mellette az *én* állítmány a „valamire való”, „valamilyen célt szolgál” jelentésármával mindenképpen ironikus-gúnyos hangulatot ad a mondatnak. Az *epiontos* a tragédiaszerzők közül egyedül Sophoklésnél fordul elő (*Trachisi nők* 22; *Oidipus király* 393, 854), mindig „világosan megmondani”, „pontosan elmagyarázni” jelentésben (Dawe). A rejtvények megfejtésére használt kifejezések (*lyó*, *heuriskó*, *gignóskó*, *manthanó*, *oida*) helyett a *dieipein* infinitivusa gondolkodó, a világot megismerni és megérteni képes *halandó* valós, hasznos tudását állítja szembe a jós és a jóslás haszontalanságával, amely, íme, éppen akkor hagyja cserben a közösséget, amikor annak a legnagyobb szüksége lenne rá. Az *edei* preteritum imperfectum activija itt a múltra vonatkozó lehetetlenséget fejezi ki. Ám a mondat legsértőbb része mégiscsak az *epiontos... andros* kifejezés: egyrészt azt a benyomást kelti, hogy Teiresiasnál akármelyik, véletlenül arra járó, a város közelébe tévedt idegen is többet volt képes cselekedni a közösségért, mint Apollón jóspapja, másrészt a mondat Oidipus azon szilárd meggyőződésének bizonyítéka, hogy ő azután érkezett – életében először! – Thébaiba, hogy a Sphinx rejtvényét már megfejtette. Ugyanakkor a mondat legfontosabb üzenete, hogy Oidipus, az *ember* (*anér*; 394) mindenfajta isteni segítség, Apollón jóspapja, illetve istentől származó jóslás nélkül mentette meg a várost, holott ez a *tett* – legalábbis az általános vélekedés, a vallásos hitben gyökerező tisztelet alapján – Teiresias kötelessége lett volna.
- 42 Látszólag nem tesz más Oidipus, mint hogy részletezi az előző mondatban megkezdett gondolatot. Csakhogy a helyzet ennél jóval bonyolultabb! A vonatkozó névmás (*hén*) egyértelműen a 394. sor *manteiájára* utal vissza, tehát Oidipus a jóslást (és ezzel nyilván a jósmesterséget is) mint létező tevékenységet idézi fel, ám ennek birtoklásából kizárja Teiresiaszt. Ennél komolyabb sértést el sem lehet képzelni Thébai jóásával kapcsolatban; Oidipus még azt is megengedi magának, hogy a jós vakságára ismételten gúnyos célzást tegyen: a *groupphanész* tövében ott van a *phainó* („fényre hozni”, „felmutatni a fény segítségével”, „napvilágra hozni”) minden jelentésármálata, ami a látással, illetve a megpillantással kapcsolatos tudásszerzésre utal, márpedig ezekből a megismerési lehetőségekből a *vak* Teiresias természetesen ki van zárva. Oidipus a madárjóslást korábban (*ap'oiónón*, 310) kifejezetten tisztelettel nevezte meg mint az isteni jóstudás egyik lehetséges információforrását. De míg akkori könyörgésének részét képezte Apollón mint jósiszten megnevezése is (305), illetve a jóslás *bármely*, *Teiresias által ismert formájának* alkalmazását is kérte a jóstól (311), addig most ugyanez a kifejezés (*ap'oiónón*, 395) kifejezetten gúnyos felhangot kap. Apollón jóstudásának-jósdájának említése most már elmarad, helyette az ugyancsak sértően lekezelő „az istenek közül valamelyiktől” (*ek theón tu*, 396) kifejezés szerepel.
- 43 A sor közepén befejezett, illetve kezdődő mondat pontosan utal Oidipus zaklatott lelkiállapotára, amely egyszerre táplálkozik Teiresias igaztalan vádjából, s abból az igyekezetből, hogy a király bebizonyítsa ország-világ – vagyis Thébai polgárai – előtt, hogy egyedül ő hozhatja el a város számára a dögvészstől való megszabadulást, valamint hogy a jós egyetlen szava sem igaz. A „mit sem tudó Oidipus” gúnyos önmegnevezés, amelynek természetesen éppen az ellenkezője az igaz. Ennek nyelvi kifejezése és tartalmi erősítése a mondatban elrejtett szójáték: az *eidós-oid-* szembeállítás egyszerre paradox, filozófiai mélységeket sejtető tétel – hiszen nem lehet valaki „semmit nem tudó”, ha egyszer ugyanó a nevében hirdetett „tudó ember”! – és gúnyos utalás Teiresias fennen hirdetett, de íme, bizonyítottan hamis mindentudására (hasonlóan: Kamerbeek).
- 44 Az *epausa* tárgya a *nin*, vagyis Oidipus egyértelműen azt hangsúlyozza, hogy ő szabadította meg a várost a Sphinxstől. Ami ebben a tényállásban különösen feltűnő, az a *tettet* leíró ige (*pauó*) megválasztása. A *pauein* alapjelentése „megszüntet”, „befejez”, „megnyugtát”, „felhagy vmivel”. Annak érzékeltetésére, hogy mit tett Oidipus a Sphinxszel – megfejtette rejtvényét és megölte – ezen jelentések közül egyik sem felel meg. Oidipus nem bajlódik egyik vagy másik részlet megnevezésével (megtette ezt már korábban a rejtvényfejtésre vonatkozóan, s akkor a teljesen helyénvaló *dieipein*, illetve *lyein* igét használta [vö. Goldhill 2012, 13–37, különösen 23, 27; Dawe; Jebb]), inkább mintegy összefoglalja mindazt, ami történt. Ugyanakkor az *epausa nin* kifejezésben titokzatos ünnepélyesség is rejtőzik, igazi uralkodói megszólalás, amely egy vitathatatlan és közsímet hőstettet figyelemfelkeltő, szokatlan szavakkal határoz meg. De ez a hőstett-újraértelmezés sem előzmények nélküli: a 150. sorban a Pap könyörgésében a várost a dögvészstől majdan megszabadító hőst *nosu paustériosnak* nevezte; Oidipus most „fejt meg” e hős személyazonosságát, önmagát nevezve meg mint azt a Thébai-mentő hőst, aki ebben a funkcióban már jóval korábban, a Sphinxszel szemben is győzedelmeskedett a *baj-megszüntető* (*paustérios*) szerepben.
- 45 *gnóméi kyrésas ud'ap'oiónón mathón* – Oidipus még egyszer, utoljára összefoglalja, miért hasznosabb ő a város számára, miben múlja felül Teiresiaszt: ő az ész (*gnómé*) hatalmában hisz (Ahl; Dawe; Winington-Ingram 1980, 179–204; a második stasimon kapcsán a *lyóról* lásd Coray 1993, 320). A *kyró* fordítása nem magától értetődő: Storr (Loeb, 1912), Jebb (1914) vagy Mazon (Budé, 1958) megoldása azért nem pontos, mert egyik sem fordítja le az aoristos participiumot (*kyrésas*). Ahl „by using my intellect” fordítása korrekt (miként meggyőződésem szerint az általam készített magyar fordítás is), még akkor is, ha *kyró* jelentése ennél jóval gazdagabb: a „ráakadni”, „találkozni”, „rábukkanni” éppen azt hangsúlyozza itt, hogy a tett végrehajtása Oidipusnál mintegy természetes állapot, semmilyen erőfeszítést (sem fizikaiit, sem szellemiit) nem igényel, vagy igényelt. A mondat második fele (*ud'ap'oiónón mathón*) kifejezetten sértő formában idézi fel az a korábban csak Teiresias ellen irányuló állítást, hogy az ő madárjóslás-tudománya teljesen haszontalan, sőt, hazug állítások sorozata (395). Most már általánosságban fogalmazza meg ugyanezt a tételt, kiterjesztve ezzel a vádat a jóslás egyik legelismertebb és a görög hagyományban legelfogadottabb formájára. Ha Oidipusnak a *tragédia cselekményén belül* elkövetett tragikus vétét, vétkeit keressük, ez a megjegyzése feltétlenül ide tartozik.

46 Az *ekbalein* a kiűzésre, elűzésre igen durva kifejezés: „kihajítani”, „kidobni” jelentésben kell érteni, mivel a száműzetés törvénytelen formájára utal (vö. *Hippolytos* 1055 skk.), s hogy ennek a törvénytelen, összeesküvés jellegű száműzetésnek a kitervelésében Kreón Teiresias társa, bizonyítja, hogy korábban (386) Kreóonnal kapcsolatban már használta ugyanezt a kifejezést (*lathrai... m'... ekbalein himeiretai*). Ezzel a mondattal Oidipus beszédének utolsó részéhez (399–403), egyúttal záró gondolatához érkezünk el. Mint az egy tökéletesen felépített *rhésis* esetében el is várható, Oidipus visszatér vádbeszédének fő állításához, Kreón és Teiresias ellene irányuló összeesküvéséhez, amivel beszédét kezdte (380–389). Ott tíz sorban, részletesen kifejtette, mi mindenben tudja bűnösnek sógorát és a város jóspapját. Most, amikor összefoglalja a korábban elmondottakat, két sorban csak a lényegre utal, mindössze egy-egy kulcsszót emelve ki: *sy; ekbalein; thronois; parastaseisin; Kreonteiois*. Ami a hatást mindenképpen fokozza, vagyis a Teiresias elleni támadást még élesebbé teszi, az az aktív igealakok halmozása: egyes szám második személyben indítja ezt az utolsó támadását Oidipus (*peirais*), majd a két infinitívus aktív (*ekbalein* és *parastateisin*) mellett még egy imperfectum participiumot is találunk (*dokón*). Mindez így, egyetlen kétsoros, kijelentő mondatba sűrítve igen hatásos szónoklat-zárás, vádmegerősítés és -összefoglalás.

47 A mondat első fele a vádbeszédet összefoglaló két sor stílusában folytatódik: az egyes szám második személyű *dokeis (moi)* kifejezésben nem is az azt követő fenyegetés az igazán bántó, hanem az, hogy Oidipus ismét Teiresias vakságát teszi gúny tárgyává: tekintve, hogy a vak jósnak semmilyen befolyása nincs arra, hogy milyenek *látszik*, vagyis kiszolgáltatott és tehetetlen az őt nyilván mozdulatai, mimikája alapján érő sértésekkel szemben, így a vele szemben rosszindulatúan elfogult király „nekem úgy tűnsz” fordulata rendkívül megalázó. Szóba sem jöhet, hogy Teiresias védekezzen, vagy érveljen az erre a vezéregye-kifejezésre épülő fenyegetés ellen. Maró gúnyt rejt, hogy a 399. sorban elhangzott *dokón* bűnösen cselekvő alanya éppúgy Teiresias, mint – a *moi* névmással „tűnsz nekem” kifejezéssel bővült – *dokeis*: hiszen, mint láttuk, éppen hogy Teiresias teljes passzivitásán és kiszolgáltatottságán van a hangsúly. Természetesen kihagyhatatlan e fenyegető, *ítélet jellegű zárómondatból* Kreón, az Oidipus ellen szőtt összeesküvés másik résztvevője. A király megvetését és indulatát mutatja, hogy nem nevezi nevén árulónak tartott sógorát, hanem a kifejezetten gúnyos-sértő *ho syntheis* aoristos participium és egy hímnemű névelő-szerkezettel jelöli személyét. A *thronos* Hérodotosnál (I. 14) fordul elő először „uralkodói trón” jelentésben, azután a tragédiában és Aristophanésnél többször is, tehát az *Oidipus király* korabeli nézője számára ismert lehetett a szó ebben a jelentésben. Ami külön figyelmet érdemel, az a többes szám: Aischylosnál (*Eumenides* 616), Euripidésnél (*IT* 1254, 1282) is előfordul többes számban, s ekkor jelentésmezeje kiszélesedik: az uralkodással járó valamennyi kiváltság, a hatalomgyakorlás minden területének összefoglaló neve lesz.

48 A mondat legizgalmasabb kifejezése az *agelatésein*. Kamerbeek (100–101) kulcskifejezésnek tartja annak alátámasztására, hogy az athéni közönség Oidipus alakjában Periklészre ismerhetett (vö. Ehrenberg 1954, különösen 98, 148–149). Túl az esetleges konkrét, korhoz kötött, történeti vonatkozásokon, az adott szöveghelyen – Oidipus *rhésis*ének lezárásakor – ennek a szóválasztásnak különös jelentősége van: az összetett szó (*agos + elaunó*) nemcsak a várost sújtó múltbéli és jelenlegi bajok összefoglalása, hanem egyúttal a teendők meghatározása is szolgál: az *agos* semleges nemű főnév valami undorító, viszolyogtató szenny, fertőzet (vö. Hérodotos V. 72), amelytől meg kell szabadulni, amelyet el kell távolítani (*elaunein*). Oidipus tehát azt állítja, hogy Teiresias és Kreón őt, a törvényes királyt mint valami undorító fertőzetet, szennyet el akarják távolítani a városból, ám ezért a tervükért keservesen fognak megfizetni (*klaión*, 401). Oidipus tragédiája – egyúttal pedig végzetes, *tragikusan ironikus jóstudásának* megnyilvánulása –, hogy a dráma végén pontosan az lesz a sorsa, amit itt mint vádpontokat Teiresias és Kreón fejére olvasott: Kreón, az új király a vak, megalázott Oidipust *agosnak* nevezi majd (1426), s eltávolíttatja a közösség színe elől, bekísérteti a palotába.

49 E szöveghelyhez lásd Walker 2006, 171.

50 A végső, mindent lezáró sértés, fenyegetőnek, egyúttal ismét megalázónak szánt mondat. Teiresias nem Apollónhoz tartozása, nem a jóspapnak kijáró, szakrális tisztület, hanem kizárólag öregkora védi meg attól, hogy a király fizikai erőszakkal is büntesse a városa és uralkodója ellen elkövetett bűneiért. Hogy ez bántalmazás, kínzás, vagy netán kivégzés lenne, Oidipus homályban hagyja, de abból, hogy Kreónt ugyanezekben a vádpontokban bűnösnek találva *halálra ítéli* (622–623), nagyon is komolyan veendő, hogy Oidipus nem habozna Teiresias is hasonló ítélettel sújtani. Ellentétben többekkel (Jebb, Bollack, Dawe), véleményem szerint Oidipus nem túloz: valóban kivégeztetné a jóst, ha nem lenne ennyire öreg.

Akit te most megpróbálsz elűzni,⁴⁶ azt gondolva, hogy a hatalomhoz, a kreónihoz közel fogsz majd állni. Úgy tűnsz nekem, hogy majd sírni fogsz,⁴⁷ te is, meg az, aki ezeket kitervelte, hogy majd eltávolítsatok.⁴⁸ S csak ne tűnnél vénnek,⁴⁹ szenvedve tudnád meg, mit érnek gondolataid.⁵⁰

Bibliográfia

Szövegkiadások és kommentárok

- Blaydes, F. H. M. 1859. *Sophocles, Oedipus Tyrannus*. I. Cambridge.
- Bollack, J. 1990. *L'Oedipe Roi de Sophocle*. 1–4. Lille.
- Brunck, Ph. 1808. *The Oedipus Rex of Sophocles*. Cambridge.
- Campbell, L. 1871. *The King Oedipus and Philoctetes of Sophocles*. London.
- Dawe, R. D. 1982. *Sophocles. Oedipus Rex*. Cambridge.
- Jebb, R. C. 1893–1908. *Sophocles. The Plays and Fragments*. 1–7. Cambridge.
- Kamerbeek, J. C. 1953–84. *The Plays of Sophocles*. 1–7. Leiden.
- Lloyd-Jones, H. – Wilson, N. G. 1990. *Sophoclis fabulae*. Oxford Classical Text. Oxford.
- Longo, O. 1972. *Sofocle, Edipo Re*. Padova.
- Maiullari, F. 1999. *L'interpretazione anamorfica dell'Edipo Re*. Pisa–Roma.
- Masqueray, P. 1946. *Sophocle. Oedipe Roi*. Les Belles Lettres. Paris.
- Schadewaldt, W. 1978. *Sophokles, König Oedipus*. Frankfurt.
- Schneidewin, F. W. – Nauck, A. 1910. *Sophokles*. 1–7. *König Ödipus* (2. band). Besorgt von E. Bruhn. Berlin.
- Sheppard, J. T. 1920. *The Oedipus Tyrannus of Sophocles*. Cambridge.
- Wilamowitz-Moellendorff, U. von 1949. *Sophokles, Oedipus*. Frankfurt.
- Ahl, F. 1991. *Sophocles' Oedipus. Evidence and Self-Conviction*. Ithaca–London.
- Bowra, C. M. 1944. *Sophoclean Tragedy*. Oxford.
- Buxton, R. 1980. „Blindness and Limits: Sophocles and the Logic of Myth”: *Journal of Hellenic Studies* 100, 22–37.
- Calame, C. 1986. „Le nom d'Oedipe”: B. Gentili – R. Pretagostini (szerk.): *Edipo. Il teatro greco e la cultura europea*. Atti del Convegno Internazionale, Urbino 15-19. novembre 1982. Roma, 395–407.
- Coray, M. 1993. *Wissen und Erkennen bei Sophokles*. Basel–Berlin.
- Defradas, J. 1958. „Le rôle de l'alliteration dans la poésie grecque”: *REA* 36–49.
- Dindorf, G. 1870. *Lexicon Sophocleum*. Lipsiae.
- Ehrenberg, V. 1954. *Sophocles and Pericles*. Oxford.
- Flashar, H. 1977. „König Oedipus. Drama und Theorie”: *Gymnasium* 84, 120–136.
- Ghira, D. 2007. „Il primo episodio dell'Edipo Re (216–462)”: *Maia* 59, 34–40.
- Goldhill, S. 1984. „Exegesis: *Oedipus (R)ex*”: *Arethusa* 17, 177–200.
- Goldhill, S. 2012. *Sophocles and the Language of Tragedy*. Oxford.
- Gregory, G. 1995. „The Encounter at the Crossroads in Sophocles' Oedipus Tyrannus”: *Journal of Hellenic Studies* 115, 141–146.
- Greiffenhagen G. 1966. „Der Prozess des Oedipus”: *Hermes* 94, 147–176.
- Henderson, J. 1975. *The Maculate Muse*. New Haven.
- Kirkwood, G. 1958. *A Study of Sophoclean Drama*. Ithaca, NY.
- Kitto, H. D. F. 1961. *Greek Tragedy. A Literary Study*. London.
- Knox, B. M. W. 1955. „Sophocles' Oedipus”: C. Brooks (szerk.): *Tragic Themes in Western Literature*. New Haven, 7–29.
- Knox, B. M. W. 1964. *The Heroic Temper: Studies in Sophoclean Tragedy*. Sather Classical Lectures 35. Berkeley – Los Angeles.
- Knox, B. M. W. 1979. „Why is Oedipus Called Tyrannus?”: *Classical Journal* 50, 97–102 (= Uö: *Word and Action*. Baltimore, 1979, 87–95).
- Longo, O. 2007. *Sofocle, Edipo Re, commento*. Venezia.
- Rigsby, K. J. 1976. „Teiresias as Magus in *Oedipus Rex*”: *GRBS* 17, 109–114.
- Seale, D. 1992. *Vision and Stagecraft in Sophocles*. London.
- Segal, Ch. 1981. *Tragedy and Civilization: An Interpretation of Sophocles*. Cambridge, MA.
- Segal, Ch. 1993. *Sophocles' Oedipus Tyrannus: Tragic Heroism and the Limits of Knowledge*. New York.
- Segal, Ch. 1999. *Sophocles' Tragic World. Divinity, Nature, Society*. Cambridge, MA.
- Taplin, O. 1978. *Greek Tragedy in Action*. Berkeley – Los Angeles.
- Taplin, O. 1983. „Sophocles in his Theatre”: J. de Romilly (szerk.): *Sophocle. Entretiens sur l'Antiquité Classique*, vol. 29. Vandoeuvres.
- Walker, G. C. 2006. „'You could have thought': Past Potentials in Sophocles?”: I. J. F. de Jong – A. Rijksbaron (szerk.): *Sophocles and the Greek Language*. Leiden–Boston, 163–178.
- Winnington-Ingram, R. P. 1980. *Sophocles: An Interpretation*. Cambridge.

Szakirodalom